

ГОДИШЊАК ЗА СОЦИОЛОГИЈУ

Електронско издање

http://www.filfak.ni.ac.rs/d_izd.htm

ПЕРИОДИКА

Серија
Годишњаци

Руководилац издавачке делатности
Доц. др Гордана Ђигић

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У НИШУ
Департман за социологију

Редакција

Годишњака за социологију

Проф. др Драгана Захаријевски, уредник

Проф. др Бранислав Стевановић

Проф. др Данијела Гавриловић

Доц. др Горана Ђорић

Др Гордана Стојић, секретар

Мр Јелена Петковић, заменик секретара

Адреса

Филозофски факултет у Нишу

18000 Ниш

Ђирила и Методија 2

Copyright © Филозофски факултет у Нишу

Од 2005-2011. *Годишњак за социологију* је излазио једном годишње.

Од 2012. године објављују се две свеске годишње.

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

УДК 316

ISSN 1451-9739

ГОДИШЊАК ЗА СОЦИОЛОГИЈУ

Година XIV/20 (2018)

Ниш 2018.

PERIODIKA

Series
Annuals

Faculty of Philosophy, Niš
Department for Sociology

Annual Report - Sociology

Editorial Board

Dragana Zaharijevski, Editor
Branislav Stevanović
Danijela Gavrilović
Gorana Đorić
Gordana Stojić, Secretary
Jelena Petković, Deputy Secretary

Address

Faculty of Philosophy, Niš
18000 Niš
Ćirila i Metodija 2

Copyright © Faculty of Philosophy, Niš

САДРЖАЈ

35 ГОДИНА РАДА ЦЕНТРА ЗА СОЦИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ

Љубиша Митровић О НАУЧНО-ИСТРАЖИВАЧКОЈ И СОЦИО-КУЛТУРНОЈ МИСИЈИ ИНСТИТУТА / ЦЕНТРА ЗА СОЦИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА	9
Драгана Стјепановић Захаријевић ЦЕНТАР ЗА СОЦИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ КАО ЦЕНТАР ПРОМОЦИЈЕ НАУКЕ	17
Јелена Петковић, Јелена Божиловић РАЗВОЈ НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКОГ ПОДМЛАТКА У ОКВИРУ ЦЕНТРА ЗА СОЦИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ	35

ЧЛАНЦИ

Гордана В. Стојић СОЦИОЛОГ И РЕВОЛУЦИЈА	53
Љубинко Милосављевић СЛОБОДА И РОПСТВО	73

УПУТСТВО АУТОРИМА

CONTENTS

35 YEARS OF WORK OF THE CENTER FOR SOCIOLOGICAL RESEARCH OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIŠ

Ljubiša Mitrović ON THE SCIENTIFIC-RESEARCH AND SOCIO-CULTURAL MISSION OF THE INSTITUTE / CENTER FOR SOCIOLOGICAL RESEARCH	9
Dragana Stjepanović Zaharijevski THE CENTRE FOR SOCIOLOGICAL RESEARCH AT THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIŠ AS A CENTRE OF PROMOTION OF SCIENCE	17
Jelena Petković, Jelena Božilović DEVELOPMENT OF YOUNG SCIENTIFIC RESEARCHERS WITHIN THE CENTER FOR SOCIOLOGICAL RESEARCH OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY, UNIVERSITY OF NIŠ	35

PAPERS

Gordana V. Stojić THE SOCIOLOGIST AND THE REVOLUTION	53
Ljubinko Milosavljević SLAVERY AND FREEDOM	73

AUTHOR GUIDELINES

**35 ГОДИНА РАДА
ЦЕНТРА ЗА СОЦИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ**

Љубиша Митровић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет, Ниш

УДК 001:061(497.11 Ниш)
Прегледни научни рад

О НАУЧНО-ИСТРАЖИВАЧКОЈ И СОЦИО-КУЛТУРНОЈ МИСИЈИ ИНСТИТУТА / ЦЕНТРА ЗА СОЦИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА¹

Маргиналије поводом јубилеја – 35 година Центра (1982–2017)

Сажетак: У раду аутор најпре разматра разлоге оснивања Филозофског факултета на Универзитету у Нишу (1971), као и формирање Института за друштвена истраживања (1982). Затим даје преглед пројеката које је Институт за социолошка истраживања реализовао у периоду од 1986 до 2017. године. Такође, разматрају се аспекти међународне сарадње Института и његова научно-истраживачка и културна мисија.

На крају, аутор указује на могућа нова поља истраживања за будуће пројекте Института на којима се може ангажовати нова генерација истраживача.

Кључне речи: Филозофски факултет, Институт за социолошка истраживања, пројекти, мисија, међународна сарадња.

Осврт на оснивање Института

Јубијели су попут светионика у животу и колективном памћењу народа, заједница и институција. Они су повод и прилика да се оцени пређени пут, освојени домети у неком облику стваралаштва, али и укаже на даље обавезе и одговорности у раду и истраживању одређених проблема. Само се кроз способност за критички однос према прошлости и савремености могу градити нови мостови, визије и мостобрани који повезују оновременост и будућност.

Институције, као и појединци, својом историјом остављају белеге колективном памћењу једне заједнице. Човек као *homo sapiens*, комплексно биће, своју стваралачку моћ ствара и потврђује у различитим областима делања (технологије, економије, образовања, здравства, науке, културе, политике...). Белеге о томе остављају истраживачи и приповедачи.

Присећајући се контекста у коме је отпочео са радом Институт за друштвена истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу (1982. године), могли бисмо тај запис отпочети на следећи начин.

Филозофски факултет настао је као круна развитка Универзитета у Нишу скоро 15 година после формирања његових првих факултета. Управо онда када је сазрела свест на Универзитету да даљи развој Универзитета и друштва није

¹ Рад је саопштен на Округлом столу *35 година рада Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу (искуства, резултати, перспективе)*, одржаном 22. 12. 2017. године на Филозофском факултету у Нишу.

могућ само ослоњцем на технолошке, правно-економске и медицинске науке. Његов даљи развој претпостављао је надоградњу Универзитета филозофским и филолошким наукама на којима би се неговала друштвено-хуманистичка култура и критичка мисао, која је тако преко потребна за развој самог универзитета и друштва. Из тог јединства структурних социјално-развојних и културно-еманципаторских потреба формиран је Филозофски факултет 1971. године, а већ 11 година иза тога на овом факултету формиран је *Институт за друштвена истраживања*. Настао је као израз потребе да се, поред образовно-наставне, развија и негује научно-истраживачка и културна функција Филозофског факултета.

Као млад наставник учествовао сам у писању првог елабората за формирање Института за друштвена истраживања и имао сам ту част да будем један од првих његових управника. Ту функцију ће касније обављати Миомир Ивковић, Драган Жунић и Драгана Стјепановић Захаријевић. Институт је формиран са амбицијом да се бави основним, развојним и акцијским истраживањима у области друштвено-хуманистичких наука. Ти циљеви су истакнути у платформи приликом оснивања Института.

Активност на реализацији пројеката

Први велики пројекат републичко-савезног значаја Институт је елаборирао и реализовао од 1986. до 1990. године. Тема пројекта је била „Регионална хетерогеност промена у друштвеној структури Србије“ као део ширег макро пројекта истраживања друштвене структуре Југославије који је спроводио конзорцијум института друштвених наука на читавом простору Југославије. У фокусу предмета истраживања пројекта „Регионална хетерогеност промена у друштвеној структури Србије“, чији сам руководилац био, налазе се регионалне особености промена у друштвеној структури Србије, а посебно промене у демографској, привредној, професионалној и социјално-класној структури становништва Србије са тежиштем проучавања специфичности промена у најразвијенијим и најнеразвијенијим деловима Србије (општина Савски венац и Стари град – Београд, на једној страни, и Трговиште и Бабушница на југу, на другој страни).

Око пројекта је окупљен велики број истраживача различитих генерација (од професора до доцената и асистената) са различитих факултета и универзитета у Србији (Јован Ћирић, Миодраг Николић, Милорад Божић, Михајло Пешић, Ђура Стевановић, Вјекослав Бутиган, Драгољуб Ђорђевић...). Методологија израде инструмената поверена је др Славку Милосављевићу, професору методологије научних истраживања на ФПН-у у Београду. Истраживачки циљеви и задаци макро пројекта груписани су и подељени у неколико потпројеката око којих су окупљене групе истраживача према њиховим способностима и афинитетима (промене у демографској структури становништва и насеља; особености образовне и професионалне структуре; промене у стра-

тификационом систему; друштвене противречности и сукоби; особености социо-културне динамике; политички систем; локална самоуправа и друштвени актери...). Пројекат је реализован на методолошкој стратегији у којој је остварено јединство између теоријске проблематизације и теренског емпиријског истраживања. Резултати овог теоријског и емпиријског истраживања саопштани су на научним конференцијама и објављивани у виду посебних зборника и у посебним научним часописима.

У овом периоду Институт за друштвена истраживања, а од 1987. Институт за социолошка истраживања, остварио је сарадњу са бројним институтима из Србије и других република СФРЈ, а посебно са Институтом друштвених наука у Београду, Институтом за социологију и политичке науке и Институтом за истраживања проблема земаља у развоју у Љубљани. Изван Југославије остварена је сарадња са Институтом за марксизам Високе политехничке школе у Илменау (ДДР).

Од 1991. до 1995. Институт за социолошка истраживања радио је на реализацији пројекта „Радни морал, апсентизам и конфликти у индустрији региона Ниш“. Руководилац овог пројекта био је проф. др Љубиша Митровић. Овај пројекат је био регионалног значаја и финансиран је од стране регионалне самоуправне заједнице науке Ниш. У оквиру овог пројекта постојала су три потпројекта: Радни морал и продуктивност рада у индустрији, којим је руководио проф. др Данило Ж. Марковић, Узроци и последице апсентизма, којим је руководила др Драгана Захаријевски и Социјалне противречности и конфликти у индустрији региона Ниш којим је руководио проф. др Љубиша Митровић. Емпиријско истраживање спроведено је у привреди региона Ниш, а резултати су саопштани на научним скуповима у земљи и иностранству и објављивани у посебним зборницима на српском и немачком језику.

Следећи пројекат на коме се радило у Институту био је „Здравље и болести школске деце“ (1995–2000). То је био савезни пројекат, а његов руководилац је био проф. др Живојин Николић. На пројекту је било ангажовано двадесетак истраживача са Филозофског, Медицинског и других факултета, а објављена су два зборника на тему болести и здравље школске деце.

Институт за социолошка истраживања је од 1995. до 2000. године реализовао пројекат на тему: „Регионална културна сарадња на Балкану“. Руководилац пројекта био је проф. др Љубиша Митровић, а пројекат је реализован уз подршку Министарства науке Републике Србије. На пројекту је окупљено тридесетак истраживача са различитих универзитета у Србији. Остварена је и интезивна међународна сарадња (Универзитет у Великом Трнову, Институт за социологију Бугарске академије наука у Софији, Филозофски факултет у Скопљу). Реализација макро пројекта остваривала се радом на потпројектима: домети развојне стратегије и њихови утицаји на глобалне друштвене промене и интеграционе процесе на југословенском простору и Балкану (руководилац Љ. Митровић); култура и национални идентитети балканских народа (Драган Жунић); традиционално и савремено у културном животу балканских народа (Љубинко Милосављевић); образовање и наука као фактори развоја и балкан-

ске интеграције (Миомир Ивковић); религиозна култура православља и прожимање култура на Балкану (Веселин Илић); политичка култура и културна политика балканских земаља (Вјекослав Бутиган); етнопсихолошке карактеристике становништва и њихов утицај на културну сарадњу (Владимир Нешић); заједничке историјске основе и специфичности система моралних вредности на Балкану (Момчило Стојковић); традиција и култура породичног живота балканских народа (Драгана Стјепановић Захаријевски); етнички и конфесионални односи на Балкану (Драгољуб Ђорђевић); масовни медији и комуницирање култура на Балкану (Ђокица Јовановић); привредни развој и економска улога државе у стратегијама развоја у балканској регионалној интеграцији (Милорад Божић) и, најзад, фактори и динамика међуconfесионалних и међуетничких односа (Драгомир Драшковић). Реализацијом пројекта омогућена је организација већег броја научних скупова и објављивање зборника: *Стратегија развоја и процеси регионалне културне сарадње на Балкану* (1998), *Култура, развој и сарадња на Балкану* (1999), *Нови светски поредак и Балкан* (1999), *Стратегија развоја и процеси регионалне сарадње на Балкану* (2000).

Реализацијом овог пројекта подстакнута је међууниверзитетска међународна сарадња на простору бивше СФРЈ и Балкана, али и шире. Интезивирано је одржавање заједничких скупова на унивезитетима у Нишу, Великом Трнову, Софији, Скопљу. Успостављена је сарадња са истраживачима, социолозима, политиколозима, историчарима и културолозима из Србије, Бугарске, Македоније, Црне Горе, Босне и Херцеговине, Хрватске, Румуније, Русије, али и САД. Посебно је била истакнута сарадња са Институтом за социологију руске академије наука (Москва), Институтом за социологију Бугарске академије наука (Софија), са Филозофским факултетом Унивезитета у Великом Трнову и са Институтом за социологију Филозофског факултета у Скопљу.

Као резултат са International Research Foundation for Development (Сан Франциско, САД) организована је тзв. балканска група за истраживање проблема регионалне сарадње (коју је предводио Љубиша Митровић), која је представила резултате својих истраживања јуна месеца 2000. године на Светском форуму друштвеном развоју Уједињених нација Женеви. Учествовали су истраживачи из Србије (Љубиша Митровић, Гордана Стојић, Ивана Божић), Бугарске (Николај Генов), Македоније (Љубица Костовска, Биљана Секуловска Габер), САД (Невил С. Арачиге Дон). Као резултат тог ангажовања је објављен заједнички зборник радова на енглеском језику *The Balkans in Transition (Балкан у транзицији)* у издању International Research Foundation for Development (Сан Франциско) и Центра за балканске студије (Ниш) 2007. године.

Од 2000. до 2017. године у Институту за социологију – Центру за социолошка истраживања (од 2007) реализовани су још следећи пројекти: „Културни и етнички односи на Балкану у процесу регионалне и европске интеграције“ (2001–2006); „Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграција“ (2006–2010); „Традиција, модернизација и идентитети у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција“ (2011–2017). Руководилац ових макро пројеката био је проф. др Љубиша Митровић.

На њима је током истраживачког циклуса било ангажовано од 30 до 43 истраживача различитог профила са различитих универзитета из Србије. На научним конференцијама учествовао је најмање још толики број истраживача из других земаља. Методолошка стратегија рада на овим пројектима, коју је инаугурисао руководилац макро пројекта, ишла је путем повезивања нивоа теоријске проблематизације и емпиријских истраживања. У том смислу реализована су *три велика емпиријска компаративна истраживања* на простору Србије, Македоније и Бугарске (2003, 2007. и 2013. године). Операционализујући истраживачке циљеве путем деобе на потпројекте, формирањем истраживачких мрежа истраживача различитих генерација из земље и иностранства и кроз мрежно ангажовање разних института, факултета, универзитета, проф. Митровић је настојао да окупи велики број истраживача. На овим пројектима од 2000. до 2017. ангажовано је преко 200 истраживача, различитих профила – од приправника, асистената до редовних професора из земље и иностранства. Одржано је близу стотину научних конференција, скупова, округлих столова, објављено је скоро 50 зборника са научних конференција и 40 монографија. Истраживачи који су радили на овим пројектима учествовали су на бројним домаћим и међународним скуповима.

Институт је све ово време представљао живу истраживачку социјалну лабораторију. За многе младе истраживаче он је представљао први увод у научни рад и њихово увођење у прва емпиријска истраживања. Такође, рад у Институту им је омогућио израду докторских и магистарских радова који су касније брањени на факултетима. Институт им је омогућио не само увод у научно-истраживачку праксу већ и професионалну и социјалну промоцију. Одељење, односно Департман за социологију Филозофског факултета остварило је из овог научног подмлатка кадровску репродукцију својих сарадника и наставника, афирмишући се у респектабилну образовну и научну институцију у социолошкој заједници Србије.

У овом периоду Институт за социолошка истраживања такође је био ангажован и на истраживању „Улога синдиката у процесу транзиција“ (2006–2007) чији је руководилац био проф. др Момчило Стојковић. Као резултат рада на овом пројекту објављен је истоимени зборник радова.

Сарадња са иностранством

Институт за социологију, касније Центар за социолошка истраживања остварио је у периоду од 35 година активну сарадњу са двадесетак научно-истраживачких институција из иностранства и преко 90 истраживача који су учествовали на научним скуповима или у спровођењу емпиријских истраживања као спољни сарадници на пројектима. У том смислу, овде подсећамо на институте, факултете и друге организације са којима је остварена сарадња у протеклом периоду: Висока политехничка школа и њен институт у Илменау (ДДР), Руска академија наука (Институт за социологију и Међународни цен-

тар за конфликтологију), Социолошки и Филозофски факултет Универзитета у Москви, Московски државни универзитет за међународне односе, универзитети у Петрограду, Казану и Краснодару, Филозофски факултет Универзитета у Великом Трнову, Економски и Правни факултет и Колеџ за туризам у Благоевграду, Бугарска академија наука (Институт за социологију), Центар за социолошко-политиколошка истраживања „Иван Хаџијски“ (Софија), Филозофски факултет у Скопљу, Педагошки факултет у Битољу, Филозофски факултет у Бања Луци, Факултет за социологију и социјалне науке у Крајови, Румунска академија наука (Букурешт), Међународна фондација за истраживање развоја (Сан Франциско, САД); Висока школа социјалних наука, Међународна фондација за истраживање развоја, партиципација, радничке контроле и самоуправљања (Париз); Светска Универзитетска академија Платон (Патра, Грчка).

Поред ове интензивне међународне сарадње Институт, односно Центар за социолошка истраживања остварио је сарадњу са бројним институтима, факултетима и универзитетима у Србији, као и са САНУ. Посебно је била интензивна сарадња са Центром за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, као и Огранком САНУ у Нишу, на реализацији макро пројекта „Становништво југоисточне Србије: демографска репродукција и социокултурна динамика“, који је усмерен на истраживање социокултурних аспеката демографске репродукције у југоисточној Србији и могућности дефинисања националне стратегије и пронаталитетске политике. Као резултат ове активне сарадње одржано је 9 научних скупова и објављено 8 научних зборника са ових научних конференција.

Институт, односно Центар, такође је интензивно сарађивао са Заводом за проучавање социологије села и развој пољопривреде у организацији „Власинских сусрета“ социолога села.

Уместо закључка

Резимирајући свеукупну активност Института, односно Центра за социолошка истраживања, поводом 35-годишњег јубилеја, могли бисмо констатовати да је у овом периоду остварена садржајна и богата активност. Ова оцена се пре свега односи на реализовање десетак пројеката чији су резултати високо вредновани у научној заједници Србије и Балкана. Институт је деловао као снажно научно жариште у универзитетској научној заједници Србије и Балкана и као својеврсни форум хуманистичких интелектуалаца на Балкану. Окупљао је бројне истраживаче и следио плуралистичку научну парадигму; ангажујући се у разним областима научних истраживања: од света рада, индустрије, истраживања друштвене структуре, међуетничких односа, културе, идентитета, до савремених процеса транзиције, глобализације, геокултуре и културе мира. У институту је остваривана методолошка стратегија, комплексних и основних, развојних и акцијских истраживања, комбинацијом истраживања различитог нивоа анализе микро, мезо и глобалних процеса, у распону од истраживања промена у положају индустријских радника и културе рада, истраживања рад-

ног морала, апсентизма и конфликта у индустрији региона Ниша, преко истраживања хетерогености промена у друштвеној структури Србије до истраживања питања регионалне културне сарађе на Балкану, међуетничких односа, метаморфозе идентитета, културе мира, односа традиције и модернизације и њихов утицај на националне идентитете.

На овим пројектима и потпројектима истраживачи из различитих земаља резултатима својих истраживања надограђивали су истине о различитим аспектима комплексних друштвених промена у савремености, ширећи научну комуникацију, афирмишући дијалог и толеранцију у реализацији пројеката и потребу афирмације процеса регионалне сарадње у науци и култури као претпоставку за регионалне и европске интеграције. Као тековине те научне и културне комуникације су израсли новопокренути часописи као што је то *Годишњак за социологију* (од 2005), затим едиција тематских зборника *Балкан у процесу евроинтеграција* (од 2006) као и почетак публикавања часописа *Балканске синтезе* (од 2014).

На свим овим пројектима проширена је међународна и међууниверзитетска сарадња у Србији и на Балкану. Сазрела је свест о потреби интегрисаних балканских студија у области културе мира; трансграничне културне сарадње и одржавања перманентног форума балканских интелектуалаца о кључним питањима сарадње и интеграције на Балкану. Изнова је реалектуализована идеја „Балкан балканским народима“ и истакнута потреба активне улоге универзитета, научника, истраживача и интелектуалаца на истраживању путева и перспективе унутарбалканске сарадње, очувању културних идентита и различитости и ширења духа толеранције и разумевања међу балканским народима. Тај дух Института ширио се и на остале истраживаче у земљи и иностранству инспиришући их да пројектима о пограничној и трансграничној сарадњи шире мостове разумевања, сарадње и напретка на Балкану. Можемо рећи да се Центар досадашњим истраживањима високо афирмисао у научној и културној јавности Србије и региона и верујемо да ће нове генерације истраживача следити тај прометејски жар стваралачког оптимизма, ширити га даље и освајати нове домете у међууниверзитетској, научној и културној сарадњи на Балкану.

Размишљајући о будућим пројектима Института преложио бих неке идеје – као нова истраживачка поља – могућег ангажовања истраживача:

- улога универзитета и *homo academicus-a* у развоју међууниверзитетске и регионалне сарадње и афирмације културе мира на Балкану;
- истраживање домета транзиционих стратегија и њихових импликација на промене друштвене структуре, развојне шансе и животне перспективе друштвених група;
- узроци и последице „одлива мозгова“ и улога спрске интелектуалне дијаспоре у националном, развоју и промени имица Србије у свету;
- улога друштвено-хуманистичких наука у валоризацији јавних политика и креирању алтернативних пројеката/стратегија друштвеног развоја;
- значај и улога интегрисаних студија одрживог развоја и културе мира за унапређење деонтологије позива *homo academicusa* (посебно соци-

- олога и педагога) у универзитетској заједници Србије/Балкана;
- сусретање и дијалог различитих култура и цивилизација и њихов утицај на гекултуру развоја и идентитет балканских народа.

На крају захваљујем се својим сарадницима на оствареној професионалној сарадњи на пројектима (од 1986. до 2017. године). Посебну захвалност дугујем управницима Института, односно Центра и секретарима пројеката: Горани Ђорић, Драгану Тодоровићу и Гордани Стојић, као и техничкој секретарици Биљани Продовић Милојковић.

У оквиру Центра данас је стасала нова генерација истраживача за коју верујем да ће имати снаге и способности да настави овај рад и даље га унапреди на позив развоја науке, али и нашег народа у његовој мирољубивој сарадњи и интеграцији са осталим балканским и европским народима.

Нека вам је срећан даљи лет драге колегинце и колеге и желим Вам пуно професионалног успеха и среће до новог јубилеја!

Ljubiša Mitrović

ON THE SCIENTIFIC-RESEARCH AND SOCIO-CULTURAL MISSION OF THE INSTITUTE / CENTER FOR SOCIOLOGICAL RESEARCH

– Marginal on the Occasion of the Anniversary - 35 years of the Center (1982-2017) –

Summary: In this article, the author first considers the reasons for the founding of the Faculty of Philosophy at the University of Niš (1971), as well as the establishment of the Institute for Social Research (1982). Then he provide an overview of the projects that the Institute for Sociological Research conducted between 1986. and 2017. Also, the aspects of the international cooperation of the Institute, and its scientific-research and cultural mission are being considered.

In the end, the author points to possible new fields of research for future projects of the Institute where a new generation of researchers can be engaged.

Key words: Faculty of Philosophy, Institute for Sociological Research, Projects, Mission, International Cooperation.

Драгана Стјепановић Захаријевић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет, Ниш

УДК 316:061(497.11 Ниш)
Прегледни научни рад

ЦЕНТАР ЗА СОЦИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ КАО ЦЕНТАР ПРОМОЦИЈЕ НАУКЕ¹

Сажетак: Основни циљ рада је да се у оквиру институционалног развоја Центра за социолошка истраживања укаже на неке његове научне домете уз постојаност и континуирани развој особене и препознатљиве програмске оријентације и начина реализације пројектних задатака у отвореној и плодној научној комуникацији са бројним научним институцијама.

Посебна пажња се посвећује научноистраживачкој делатности Центра у периоду од 2002. до данас, плодном интервалу у којем су уз подршку ресорног Министарства науке Републике Србије реализована три макропројекта и три компаративна емпиријска истраживања, али и периоду у којем истраживачи Центра учествују у већем броју међународних и националних пројеката и примењених истраживања, у дефинисању партнерских пројектних апликација и започињању активности у оквиру реализације Европског друштвеног истраживања – *European Social Survey (ESS)*.

Кључне речи: Центар, научноистраживачки пројекти, програмска оријентација, компаративно истраживање, институционални развој, пројектни тим, међународна сарадња.

Увод

Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу, од својих институционалних почетака до данас, запаженом научноистраживачком делатношћу обезбеђује промоцију Департамента за социологију, Филозофског факултета и Универзитета у Нишу, али и афирмацију професије у академској и широј заједници. Према *Статуту* (Филозофски факултет 2018) Центар је организациона јединица Факултета, која пројектним активностима окупља истраживаче и подстиче стваралаштво и мобилност научноистраживачког потенцијала, тако да продуктивно и успешно одговора на све захтевније критеријуме вредновања рада научних радника и високообразовних институција. Центром руководи управник. Ту функцију су до сада обављали: проф. др Љубиша Митровић, проф. др Миомир Ивковић, проф. др Драган Жунић и проф.

¹ Рад је саопштен на Округлом столу 35 година рада Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу (*искуства, резултати, перспективе*), одржаном 22. 12. 2017. године на Филозофском факултету у Нишу.

др Драгана Стјепановић Захаријевиќ, садашња управница. Чланови Центра су наставници и сарадници Департмана за социологију, који се у зависности од професионалног интересовања ангажују у истраживачким тимовима за реализацију научноистраживачких пројеката заједно са колегама других департмана, спољним сарадницима, истраживачима и стручним консултантима из земље и иностранства, као и стипендистима Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, који су под менторством наставника укључени у активности овога Центра.

Научноистраживачка делатност Центра остварује се кроз основна, примењена, емпиријска и развојна социолошка истраживања, независно или у сарадњи са другим академским, истраживачким организацијама и институцијама. Активности Центра се огледају, између осталог, у организацији научних скупова и конференција, објављивању научних публикација, спровођењу теренских истраживања за научне и друге организације, пружању услуга обуке за извођење теренских истраживања, развијању мреже сарадника и консултаната из научноистраживачких организација из Србије и региона, и друго.

Центар промоције науке

У циљу унапређивања научноистраживачког рада на Филозофском факултету у Нишу, 1982. године основан је *Институт за истраживања*. Након петогодишњег ангажовања указала се потреба за формирањем јединственог *Института за мултидисциплинарна истраживања*, који је обухватио четири одељења. Једно од њих је *Одељење за друштвена истраживања*. Статутом Филозофског факултета у Нишу, марта 1994. године формиран је *Институт за социологију*, да би 2007. године преименован у *Центар за социолошка истраживања* (Захаријевиќ, Гавриловић, Ђорић, Стојић 2009). Институционални развој Центра и његов достигнути успех у развијању научноистраживачке делатности базира се, између осталог, на: разрађеном програму научноистраживачког рада, успешно реализованим научноистраживачким пројектима, организованим научним скуповима и конференцијама, објављеним монографијама, зборницима и ауторским прилозима у националним и међународним часописима и зборницима радова на српском, енглеском, руском, бугарском и македонском језику. Кроз реализацију научних пројеката, које подржава ресорно Министарство, у значајној мери се оснажују ангажовани научни потенцијали, а укључивањем стипендиста у пројектне тимове обезбеђује научни подмладак.²

Центар за социолошка истраживања карактерише отвореност и стално ширење научне комуникације, тако да реализовани пројекти и стручна

² У претходном пројектном периоду кроз програме подстицаја запошљавања Центар је, уз подршку Факултета, Националне службе за запошљавање и Министарства, ангажовао на одређено време дипломиране социологе кроз менторисане програме рада младих истраживача. Видети: Стојић 2014:154.

окупљања представљају својеврсну научну платформу где се у креативној и критичкој атмосфери размењују научне идеје, предлажу и планирају различити видови сарадње који подразумевају партнерство у реализацији пројектних активности, као и у организацији научних сусрета и публиковању научних резултата. Бројни промотери научне мисли, компетентни рецензенти и стручни консултанти, учесници научних скупова, које је организовао Центар за социолошка истраживања, дали су велики допринос његовом високо вреднованом институционалном научном позиционирању.³ Остварена је међународна сарадња са већим бројем института, универзита и факултета, међу којима би ваљало поменути: Универзитет у Великом Трнову (Бугарска), Филозофски и Социолошки факултет Универзитета „Ломоносов“ у Москви, Институт за социологију РАН, Московски државни универзитет за међународне односе, Филозофски и Филолошки факултет у Великом Трнову, Институт за социологију БАН (Софија), Филозофски факултет у Скопљу, Филозофски факултет у Републици Српској (Пале и Бања Лука), Факултет за социјалне науке (Крајова, Румунија), Западни универзитет у Темишвару, SUNY универзитет (Универзитета америчке државе Њујорк – одељење у Кортланду) и други.

Центар за социолошка истраживања брижно негује остварену сарадњу, а захваљујући интернационалној видљивости постигнутих резултата све чешће је у прилици да добија позиве других универзитетских центара и институција за сарадњу и пројектно партнерство.

Реализовани и започети научноистраживачки пројекти у периоду од 2002–2018. године

Научноистраживачка делатност Центра за социолошка истраживања одвијала се у два пројектна интервала: *први*, у трајању од 1986 до 2002. године, са већим бројем краткорочних пројеката и скромнијом продукцијом (Захаријевски и други 2009: 145) и *други* од 2002 до 2018. године, са три дугорочна макропројекта и веома запаженом продукцијом, вишеструким и интензивним проширивањем истраживачке активности и научне комуникације (Стојић 2014: 151–169).

Овде ће бити речи о тематској оријентацији реализованих научних пројеката, спроведеним компаративним емпиријским истраживањима и пројектним

³ Дужно поштовање и захвалност за дугогодишњу сарадњу упућујемо свим сарадницима из земље и иностранства. У тој плејади стручњака и пријатеља Центра посебно истичемо нека имена: др Вихрен Бузов, др Петар-Емил Митев и др Анна Мантарова, др Велина Топалова из Бугарске; др Зинаида Тихонова Голенкова и др Анатоли Н. Самарин из Русије; др Петар Георгиевски, др Ђорђе Младеновски, др Ружица Цацаноска и др Снежана Трпевска из Македоније; др Иван Цвитковић, др Лазо Ристић и др Есад Бајтал из Босне и Херцеговине; др Сергеј Флере и др Ана Хофман из Словеније; др Сениша Таталовић из Хрватске; др Божо Милошевић, др Вјекослав Бутиган, др Горан Башић, др Зоран Видојевић, др Данило Ж. Марковић, др Загорка Голубовић, др Чедомир Чупић, др Слободан Цвејић из Србије и многи други.

тимовима, који су на завидном нивоу остварили планиране пројектне активности. Потом ће бити представљена неколика професионална ангажовања истраживача, која се односе на учешће у националним и међународним пројектним активностима, а јесу допринос развоју нове институционалне научне платформе Центра за социолошка истраживања.

У другом интервалу научноистраживачке делатности, од 2002. године до данас, реализована су три дугорочна макропројекта под руководством др Љубише Митровића, професора емеритуса, добитника награде Министарства просвете, науке и технолошког развоја за најбољег руководиоца пројекта:

- 2002–2005. *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције (1310)*;
- 2006–2010. *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције (149014Д)*;
- 2011–2018. *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција (179074)*.

Тематска оријентација

У периоду од 2002–2005. године Институт за социологију Филозофског факултета у Нишу реализовао је трогодишњи макропројекат *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције (1310)*, уз подршку Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије.⁴ Предмет овог макропројекта била је савремена социокултурна динамика постсоцијалистичких друштава на Балкану, структурирана у четири потпројектне целине: а) Балкан у процесима транзиције, регионализације и глобализације; б) Културни и етнички односи на Балкану; в) Трансформација политичког система и политичке поткултуре и њихова улога у интеграционим процесима на Балкану; и г) Могућности изградње модела мултикултурне политике на Балкану – нацрт алтернативног пројекта и актери. У фокусу научног пропитивања била је улога културних и етничких идентитета, њихов утицај на актере интеграционих и дезинтеграционих и модернизацијских процеса, као и могућности развоја, регионалне и европске интеграције. Вишеслојност култура и етнички идентитети на Балкану истраживани су са различитих теоријско-емпиријских аспеката у тематским целинама (Историјско-социолошко разматрање утицаја културе на друштвене промене у мултикултурним и мултиетничким друштвима; Положај културних и етничких идентитета у балканским друштвима у транзицији; Могућности сарадње балканских култура и етничких идентитета и регионалне и европске интеграције) у оквиру потпројеката са истраживачима, који су чинили пројектни тим.⁵ Циљ истраживања састојао се у формулисању правилности и

⁴ Детаљне информације видети у публикованом извештају о раду, који је припремио секретар пројекта Драган Тодоровић (Тодоровић 2004).

⁵ Љубиша Митровић, Драгољуб Б. Ђорђевић, Мирољуб Стојановић, Никола Божиловић, Јован Живковић, Љубинко Милосављевић, Вјекослав Бутиган, Драган Тодоровић, Лела Милошевић,

законитости у понашању друштвених група и актера током друштвених промена у земљама у транзицији. Посебна пажња била је посвећена истраживањима националних карактера и културних образаца етничких група на Балкану, али и идентификацији њихових заједничких вредности.

Истраживачи из земље и иностранства окупљени око овог макропројекта, на основу теоријске проблематизације, али и резултата емпиријског истраживања, дали су допринос како дијагнози актуелних проблема тако и социјалној прогнози и пројекцији трендова развоја на Балкану. Реализацијом овог пројекта створене су претпоставке за креирање новог модела културне политике у Србији кроз остварену сарадњу са другим земљама у региону, али и за дефинисање стратегије развоја и културне политике у области међунационалних односа, истицањем улоге медија у афирмисању мултикултурализма, националне и културе мањина на Балкану (Тодоровић 2004).

У новом циклусу истраживања (2006–2010) Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије одобрило је финансирање макропројекта *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције* (149014Д),⁶ под руководством проф. др Љубише Митровића, а у реализацији истраживачког тима окупљеног у Центру за социолошка истраживања.

Истраживање особености геокултуре развоја и транзиције културе у савременим структурним променама друштва Србије и Балкана и њихове регионалне и европске интеграције био је предмет овог макропројекта. У фокус анализе постављена је улога културе у савременим структуралним променама друштава у Србији и на Балкану, са посебним тежиштем на истраживању њене развојне, цивилизацијске и интегративне функције. Кроз теоријску проблематизацију и емпиријско истраживање анализирани су: особености геокултуре развоја балканских друштава и њихов утицај на интеграционе и дезинтеграционе процесе – ретрадиционализацију, модернизацију и евроинтеграцију Србије и Балкана; судбина идентитета у процесу глобализације и регионализације Балкана; квалитет међуетничких односа и њихов утицај на културу мира и сарадње међу балканским народима; улога образовања као фактора акултурације и социјализације и изградње етике мира; истраживање модела културне политике у служби мултикултурализма, културе мира и регионалне сарадње. Макропројекат је имао теоријско-емпиријски карактер и бавио се социолошким истраживањем транзиције културе као саставног дела структуре и дина-

Ирена Вељковић, Миомир Ивковић, Симонида Пејчић, Срђан Голубовић, Ђокица Јовановић, Бранислав Стевановић, Сузана Марковић Крстић, Гордана Стојић Атанасов, Горан Башић, Оливера Марковић, Владимир Цветковић, Маријана Филиповић, Предраг Цветковић, Петар Голубовић, Сандра Костић, Снежана Спасић.

⁶ Макропројекат је у конкуренцији свега 30 пројеката који се финансирају у пуном износу, на основу релевантних оцена домаћих и иностраних рецензентских комисија, заузео високо девето место. Видети опширније о скици макропројекта, динамици рада и резултатима у публикацији коју је приредио секретар Пројекта Драган Тодоровић (2010).

мике друштва, али и структуре личности и идентитета друштвених група као актера у процесима структурних промена у Србији и на Балкану у контексту њихове регионализације и евроинтеграције. (Тодоровић 2010) Пројектне активности су реализоване у оквиру пет потпројектних целина.⁷

Поред теоријског значаја, резултати истраживања омогућавају откривање реалних узрока бројних дезинтеграционих процеса, противречности и конфликата у сфери културних и међуетничких односа; указују на актере и могуће стратегије и инструменте демократске политичке културе, као и афирмисање културе мира и сарадње на Балкану.

У текућем пројектном циклусу 2011–2018. године уз подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, под руководством проф. др Љубише Митровића, макропројекат под називом *Традиција, модернизација, и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074) окупио је преко 40 истраживача из Србије, са различитих факултета и универзитета.⁸ Предмет овог макропројекта је истра-

⁷ 1. Геокултура развоја и култура мира у Србији и на Балкану у контексту савремених структурних промена (руководилац: др Љубиша Митровић). Чланови потпројекта из истраживачког тима: др Милорад Божић, др Божо Милошевић, др Ђокица Јовановић, др Срђан Голубовић, др Весна Милтојевић, др Гордана Стојић (сарадници ван истраживачког тима: др Слободан Миладиновић, др Петар Голубовић); ангажовани стручни консултанти из земље: др Зоран Видојевић, др Данило Ж. Марковић; ангажовани стручни консултанти из иностранства: др Велина Топалова (Софија, Бугарска), др Зинаида Тихонова Голенкова (Москва, Русија). 2. Идентитети у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције (руководилац: др Драгана Захаријевски). Чланови потпројекта из истраживачког тима: др Никола Божиловић, др Данијела Гавриловић, др Бранислав Стевановић, др Снежана Спасић (сарадници ван истраживачког тима: др Јелена Петковић); ангажовани стручни консултанти из земље на потпројекту: др Загорка Голубовић, др Чедомир Чупић; ангажовани стручни консултанти из иностранства на потпројекту: проф. др Ђорђе Младеновски (Скопље, Македонија), др Ерик Горди (Масачусетс, УСА). 3. Међуетнички односи и култура мира на Балкану (руководилац: др Драгољуб Б. Ђорђевић). Чланови потпројекта из истраживачког тима: др Јован Живковић, др Данијела Гавриловић, др Драган Тодоровић, др Данијела Здравковић, др Ирена Вељковић; ангажовани експерти из земље на потпројекту: др Томислав Бранковић, др Горан Башић; ангажовани експерти из иностранства на потпројекту: др Петар-Емил Митев (Софија, Бугарска), др Иван Цвитковић (Сарајево, Босна и Херцеговина). 4. Образовање и етика мира на Балкану (руководилац: др Наталија Јовановић). Чланови потпројекта из истраживачког тима: др Љубинко Милосављевић, др Сузана Марковић-Крстић, др Лела Милошевић (сарадници ван истраживачког тима: др Благоје Нешић, др Јелисавета Тодоровић); ангажовани експерти из земље на потпројекту: др Станоје Ивановић, др Миомир Ивковић; ангажовани експерти из иностранства на потпројекту: др Петре Георгиевски (Скопље, Македонија), др Сергеј Флере (Марибор, Словенија). 5. Култура мира, медији и модели културне политике (руководилац: др Мирјана Кристовић). Чланови потпројекта из истраживачког тима: др Александра Костић, др Сандра Костић (сарадници ван истраживачког тима: др Вјекослав Бутиган); ангажовани експерти из земље на потпројекту: др Мирјана Франческо; ангажовани експерти из иностранства на потпројекту: др Снежана Трпевска (Скопље, Македонија), др Есад Бајтал (Сарајево, БиХ).

⁸ Руководилац макропројекта проф. др Љубиша Митровић, секретар доц. др Гордана Стојић. Ангажовани истраживачи са факултета Универзитета у Нишу (Филозофски, Правни, Економски, Факултет заштите на раду и Учитељски факултет у Врању), Филозофског факултета у Новом Саду, Факултета организационих наука у Београду, Института за политичке студије у Београду:

живање односа традиције и модернизације у стратегијама развоја постсоцијалистичких друштава Србије и Балкана и њихових ефеката на структурне промене и социокултурну динамику и европску перспективу развоја ових друштава и региона.⁹ Проблемске димензије макропројекта усмерене су на: интеркултурни дијалог, сусрете и сукоб цивилизација на Балкану; однос традиционалног и модерног у култури балканских народа; стратегије модернизације и развоја постсоцијалистичких друштава Балкана; метаморфозу националних идентитета у контексту процеса евроинтеграције, а главни циљеви се у најкраћем могу сажећи на следећи начин: истражити квалитет друштвених промена у постсоцијалистичким друштвима, са посебним освртом на улогу културе; утврдити однос између одабране стратегије развоја и типа модернизације друштва у Србији и на Балкану; испитати однос између традиције и модернизације у балканским друштвима; истражити како актуелни процеси (транзиције, глобализације, евроинтеграције) утичу на трансформацију идентитета, посебно националних и културних; установити какви су међуетнички односи у Србији и на Балкану и како они утичу на културу мира; утврдити особеност урбаних субкултура и њихов утицај на структуру и социокултурну динамику друштва Србије; проучити противречности у процесу модернизације образовања и њихов утицај на едукацију личности, формирање погледа на свет и културу мира; истражити облике политичке социјализације грађана за демократску политичку културу и њихову улогу у развоју друштва; истражити место и улогу културне политике у изградњи друштва, и при том се осврнути на улогу мас-медија у афирмацији вредности модернизације, евроинтеграције и културе мира и евроинтеграцијске перспективе балканских друштава (Митровић, Стојић 2012: 30–31).¹⁰

Љубинко Милосављевић, Никола Божиловић, Милорад Божић, Божо Милошевић, Драгана Стјепановић Захаријевић, Миомир Наумовић, Слободан Цветановић, Слободан Миладиновић, Стана Смиљковић, Јован Живковић, Александра Костић, Бранислав Стевановић, Весна Милтојевић, Данијела Гавриловић, Наталија Јовановић, Мирјана Крстовић, Марина Матејевић, Бисера Јевтић, Зорица Станисављевић Петровић, Горана Ђорић, Драгана Павловић, Данијела Здравковић, Сузана Марковић Крстић, Лела Милошевић Радуловић, Владан Павловић, Гордана Стојић, Милош Јовановић, Зоран Арацки, Јелена Петковић, Биљана Продовић Милојковић, Јелена Божиловић, Немања Крстић, Милен Коцић, Данијела Мишић, Драгана Станојевић, Дејан Антић, Милош Ђорђевић, Никола Дедић, Сандра Ђорђевић, Ирена Вељковић.

⁹ Исцрпне информације о нацрту пројекта, ангажованим истраживачима, плановима реализације, објављеним референцама видети у: Продовић Милојковић 2016.

¹⁰ Макропројекат је реализован преко следећих потпројектних целина (са назначеним темама и њиховим руководиоцима): а) Дијалог култура и партнерство цивилизација – пут мира, развоја и интеграције на Балкану (проф. др Љубиша Митровић); б) Традиција и модернизација у стратегијама развоја и идентитарној култури балканских народа (проф. др Милорад Божић); в) Традиционално и модерно у култури српског и балканских народа (проф. др Љубинко Милосављевић); г) Модернизација и метаморфоза националних идентитета на Балкану у контексту евроинтеграцијских процеса (проф. др Никола Божиловић); д) Политичка социјализација, демократска политичка култура и култура мира на Балкану (проф. др Бранислав Стевановић); е) Традиција и модернизација у систему образовања и стратегија националног васпитања у процесу евроинтеграција (проф. др Наталија Јовановић), и е) Медији, интеркултурни дијалог и култура мира на Балкану (проф. др Мирјана Крстовић) (Митровић,

Истраживачка пракса

У оквиру истраживачке стратегије пројекта „Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције“ током лета 2003. године обављено је обимно компаративно емпиријско истраживање *Квалитет међуетничких односа, свест о регионалном идентитету и могућности сарадње и интеграције на Балкану*, на територији југоисточне Србије, централне и западне Бугарске и северозападне Македоније. Ово мултидисциплинарно компаративно истраживање спроведено је на узорку (комбинација случајног, стратификованог и квотног) од 1800 испитаника са циљем да се дође до сазнања о квалитету међуетничких и међукултурних односа на Балкану, степену развијености свести о могућем заједничком регионалном идентитету и односу актера према могућностима сарадње и интеграције Балкана у европске и светске процесе (Митровић, Ђорђевић, Тодоровић 2004). Прикупљање емпиријске грађе обављено је у пет округа Југоисточне Србије (Нишавски, Топлички, Пиротски, Јабланички и Пчињски), три општине северозападне Македоније (Скопље, Тетово и Куманово) и две области централне и западне Бугарске (Шумен и Велико Трново). Основ стратификације узорка била су следећа социо-демографска обележја испитаника: узраст, образовање и национална припадност.¹¹ У настојању да се отклоне техничке препреке и дође до упоредивих података, упитници су преведени на језик мањина, како би се постигло потпуније разумевање суптилнијих аспеката испитиваних чињеница. Истраживање је обављено помоћу стандардизованог обрасца за бележење одговора респондента који је проверен у пилот истраживању на узорку од 100 испитаника у региону југоисточне Србије, што је омогућило да се недостаци анкете у великој мери отклоне. Оригиналноост овог истраживања огледа се у примени мултидисциплинарног теоријско-методолошког приступа праћеног компаративним емпиријским истраживањем.

У оквиру макропројекта „Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције“ (149014Д) крајем 2007. године спроведено је емпиријско истраживање *Културне оријентације, етничка дистанца и култура мира у Србији и на Балкану*, на репрезентативном узорку, у три велика града Србије, Бугарске и Македоније (Ниш, Пловдив и Скопље), прикупљена богата искуствена евиденција за рад истраживача и интерпретацију проблемских димензија пројекта.¹² Узорак од укупно 1650 испитаника планиран је кроз три подузорка са идентичним бројем испитаника, те је истраживање спроведено у градовима – регионалним центрима: Нишу, Скопљу и Пловдиву, где је

Стојић 2012: 44–45).

¹¹ 1. У свакој од наведених регија узорак је чинило већинско становништво и још три групе припадника мањинских етничких група (видети: Петровић 2004: 13–16. 2. За реализацију теренског истраживања били су одговорни: др Петре Георгиевски из Македоније, др Маја Русева из Бугарске и мр Јасмина Петровић из Србије.

¹² Координатор теренског истраживања проф. др Драгана С. Захаријевски, заменик доц. др Данијела Гавриловић, одговорни методолог мр Јасмина Петровић.

анкетирано по 550 респодената, одабраних из укупне популације становништа узраста 18 и више година.¹³ Пројекат је темељен на праћењу великог броја различитих варијабли, а финансијска ограничења додатно су уоквирила истраживачки план и донекле утицала на могућност стандардизације саме реализације теренског истраживања. Из наведених разлога се одустало од планираног емпиријског истраживања које би покрило три заокружене регионалне целине у Србији, Македонији и Бугарској, већ је оно изведено у три градска центра која припадају поменутиим областима.¹⁴ Главни циљ овога пројекта и емпиријског истраживања ишао је у правцу утврђивања особености културне оријентације на испитиваним подручјима, интензитета етничке дистанце, и у том контексту, не/изграђености културе мира. Имајући у виду комплексност саме теме истраживања, могућност реализације одређене величине узорка, те реалну процену могућности да се у избору самих јединица узорка поштује „идеални“ нацрт узорка, претензије читавог пројекта су, посматрано са статистичког гледишта, остале углавном на нивоу дескрипције проблема. У сва три испитивана подручја узорак је чинило већинско становништво и по две групе мањинског становништва. Да би се дошло до упоредивих података, упитници су преведени на језик мањина.

Емпиријско истраживање на тему *Културна оријентација актера/студената, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану*, спровео је Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу под руководством проф. др Љубише Митровића, крајем 2012. године у оквиру реализације научних циљева макропројекта „Традиција, модернизација, и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција“ (179074) на узорку од 2400 студената три универзитетска центра у Србији, Бугарској и Македонији (Ниш, Велико Трново, Битољ), у координацији проф. др Драгане С. Захаријевски и сарадњу са методолозима у све три земље.¹⁵ Узорак је планиран тако да се на нивоу подузорака за сваки од наведених универзитетских центара, начином одабира јединица у сваком сегменту узорковања добије репрезентативно присуство студената са одређеним социодемографским обележјима од значаја за испитивани проблем (Захаријевски, Ђорић, Стојић 2014: 5). Циљеви емпиријског истраживања, у најкраћем би се могли сажети као утврђивање особености културних оријентација студената с циљем да се оне сагледају на континууму димензија традиционално-модерно, као и утврђивање кључних идентитетских маркера и међуетничке сарадње. Једнако важно било је установити ставове студената према низу кључних социјалних питања (преференције одређеног типа друштвеног уређења, став према политичком активизму, тумачење родне равноправности, итд.). Испитивањем је требало утврдити и доминантна опредељења студената када је реч о горућим политичким питањима актуелним у региону: европска перспек-

¹³ Видети опширније: Петровић 2009: 328–332.

¹⁴ Корисне сугестије у раду на истраживачком инструменту и планирању узорка добили смо од проф. др Слободана Цвејића са Филозофског факултета у Београду.

¹⁵ Одговорни методолог – др Јасмина Петровић. Видети: Петровић, 2014: 11–17.

тива земаља у којима живе, став према регионализацији, итд. Новина у односу на претходна емпиријска истраживања је испитивање степена поверења у различите друштвене институције, као и испитивање ставова студената према различитим типовима друштвеног устројства и политичких програма које подржавају, те различитим видовима социјалног активизма. Посебно је разрађен и сет питања која се односе на ставове студената према језику с циљем да се установи мера значаја придаваног језику као сегменту националног и индивидуалног идентитета. Такође, упитник је садржао и питања која се односе на вредновање појединих аспеката живота испитаника и у том контексту посебно је разрађено испитивање ставова према породици, браку и родитељству укључујући и Конову скалу, којом се „снимају” ставови према пожељним преференцијама када је реч о циљевима васпитања нових нараштаја. Сетови ставова према породици, браку и родитељству укључили су и сагледавање родне перспективе у тумачењу улога у посматраним областима живота. Посебно је развијен и сет питања која се односе на квалитет образовне праксе на универзитетима, чији су актери сами студенти, с циљем да се уочи профил принципа којима се руководе високошколске установе у организовању режима студија и планирању исхода високог образовања. Испитиван је и степен задовољства животом испитиване популације, њихов поглед на социјалне разлике које постоје у друштву као и њихова класна самоидентификација. Поред низа социодемографских варијабли – елементарних информација о самим испитаницима, попут пола, узраста, факултета и студијских група на којима студирају, године студија, образовања и занимања родитеља и места сталног пребивалишта, инструмент је садржао и низ питања о другим важним социјалним обележјима испитаника, тако да је омогућено детаљно разматрање детерминисаности појединих испитиваних ставова студената одређеним социјалним обележјима.

На основу предочене истраживачке праксе јасно се уочава дугогодишња *препознатљива оријентација* Центра за социолошка истраживања ка проучавању културних одредница региона и квалитета друштвених промена у постсоцијалистичким друштвима испитивањем рефлексивних актуелних процеса транзиције, глобализације и евроинтеграције на трансформацију идентитета, међуетничких односа и изградњу културе мира у фокусу социокултурне, економске, политичке и демографске перспективе. Коришћењем истраживачких инструмената са, у великој мери, поновљеном батеријом питања, детектоване су тенденције развоја у испитиваним варијаблама и релацијама.

*Ангажовања истраживача на пројектима ван Центра
и започете активности*

Истраживачи Центра за социолошка истраживања, у периоду од 2002. године до данас учествују као чланови пројектних тимова у реализацији научних пројеката других факултета, института, центара,¹⁶ као истраживачи у пројек-

¹⁶ Примера ради: 1/ Пројекат број 179013 *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије*. Руководилац: проф. др Драгољуб Б.

тима са иностраним партнерима¹⁷ и као учесници примењених истраживања у сарадњи са локалном заједницом.¹⁸ Најновије активности везане су за укључивање у Европско друштвено истраживање и припреме за нови пројектни циклус.

Центру за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу, захваљујући постигнутим резултатима и богатом емпиријском искуству, стеченом током реализације компаративних регионалних истраживања, понуђено је партнерство у писању апликације и конкурисању на активностима истраживања и иновација за ХОРИЗОН 2020.

Y-TRACE. Y-TRACE ((Youth Transformative Action in Communicative Environments – Омладинска трансформативна акција у комуникацијским окружењима) је пионирски међународни трогодишњи трансдисциплинарни истраживачки пројекат који обухвата Немачку, Косово, Румунију, Србију, Шпанију и Уједињено Краљевство.¹⁹ Пројекат проширује и продубљује практично знање о томе како дигиталне комуникационе технологије и иновације у друштвеним медијима обликују свакодневне интеракције и вредности младих Европљана на различитим културним местима и одрастају у препознатљивим социо-политичким контекстима. Оно што чини пројекат јасним и новим у односу на претходна истраживања о дигиталној култури заснованој на младима јесте што је

Ђорђевић. Реализатор: Универзитет у Нишу – Машински факултет а финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја; 2/ Пројекат *Национална политика дијалога у области друштвених наука у Србији – друга фаза*. Реализатор: Економски институт у Београду, а финансира РППП програм; 3/ Пројекат: *Становништво југоисточне Србије: друштвена и културна динамика*. Руководилац: др Љубиша Митровић, професор емеритус. Реализатор: Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу, Одсек друштвених наука – начелник: др Драган Жунић, редовни професор Факултета уметности Универзитета у Нишу.

¹⁷ Издвајамо: 1/ TEMPUS SHESPS – Strengthening Higher Education for Social Policy making and Social services delivery. Руководилац: проф. др Јелисавета Тодоровић. Реализатор: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, а финансира Европска комисија ЕАСЕА; 2/ TEMPUS EQUI-ED: Једнак приступ за све: оснаживање социјалне димензије у циљу јачања Европског простора високог образовања. Руководилац: проф. др Горана Ђорић. Реализатор: Универзитет у Нишу.

¹⁸ Нпр.: Партнер на пројекту *Кластер сирева Југ* чији је носилац Град Ниш, Управа за пољопривреду (реализација из фонда ЕУ преко програма „Регионални социоекономски програм развоја“).

¹⁹ Представници партнерских организација: prof. dr. Wolfram Hiltz (координатор), Универзитет у Бону, Одсек за политичке науке и социологију, Немачка; проф. др Дргана Захаријевић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Департман за социологију / Центар за социолошка истраживања, Србија; Caridad M. Carrillo de Alborno, Inercia Digital (Андалузија), Шпанија; dr. Hannah Knok, Универзитетски колеџ, Лондон, Центар за дигиталну антропологију, Велика Британија; Alekski Knutila, Универзитетски колеџ, Лондон, Центар за дигиталну антропологију, Велика Британија; Valter Ruß, Немачка привредна комора (ИНК Kassel-Marburg), Немачка; dr. Rapti Sirivardane, Универзитет у Бону, Одсек за политике науке и социологију, Немачка; Karsten Schulz, Универзитет у Бону, Одсек за политике науке и социологију, Немачка; Марија Булат, КОМС (Кровна организација младих Србије), Србија. Доц. др Милошу Јовновићу са Департмана за социологију (Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу) поверена је комуникација са представницима партнерских организација око писања апликације и конкурисања.

фокус на томе како млади људи – у својој разноликости – представљају импресивне иновације у комуникативној пракси не само у смислу грађанског и политичког демократског учешћа, већ и на начине који су дубоко изменили саме темеље свакодневне социјалности. Y-TRACE, као пројекат друштвених иновација, дао би теоријске резултате, иновације у политици и практични *online* алат који су развиле саме мреже младих, што би било од помоћи креаторима политике и истраживачима да премосте концептуалне и програмске пропусте између “Europe’s ‘Digital Generation’ and its ‘Lost Generation’”.

Иако исход првог покушаја конкурисања није уродио плодом, успостављена врло успешна сарадња са партнерским организацијама јесте добра основа за будуће пројектно аплицирање и окупљање.

Истраживачи Центра за социолошка истраживања, наставници и сарадници Департмана за социологију и других департмана Филозофског факултета, у сарадњи са Студентским културним центром (Психолошко саветовалиште за студенте) у Нишу аплицирали су код Фондације за отворено друштво за једногодишњи пројекат под називом *Знањем против екстремизма*.²⁰ Пројектни циљ је усмерен на повећање капацитета знања студената и омладинске популације у Нишу о различитим врстама екстремизма кроз предавања и дискусије са стручњацима из одговарајућих области (религијски и други облици екстремизма, стигматизација угрожених и сиромашних група, дискриминација особа са посебним потребама, институционални и ванинституционални облици сексизма, национализам и шовинизам, гетоизација Рома, хомофобија и друго). Сензибилизација младих за препознавање екстремистичких ставова и облика понашања, те њихова повећана спремност за разобличавање и „разбијање“ стереотипа који стоје у основи екстремизма, били би остварени кроз психо-драмски форум театар. Наведене активности допринеле би повећању толеранције према „другима“ и ширењу простора за демократско деловање.

Центар за социолошка истраживања разрадио је пројектну идеју за аплицирање пројектом *Поддршка у изградњи подстицајног амбијента и компетенција за сарадњу у пољу формалног образовања код студената у пограничном региону Бугарска–Србија* (Ниш, Враца) и понудио партнерство у његовој реализацији, у оквиру програма ЦБЦ Бугарска–Србија, ВТУ „Св.св. Кирил и Методиј“ – одсеку за педагогију, Враца (Бугарска) и Институту за регионалну иницијативу и развој из Монтане (Бугарска).²¹ Циљ пројектних активности јесте промоција и иницијатива за сарадњу и подршку у развоју доброг амбијента за развој младих људи у пограничном региону кроз повезивање и умрежавање. Као погодне активности у оквиру овога циља препознате су: развој предузетничких компетенција у формалном образовном систему (развој пројеката који

²⁰ Пројектни тим: Мирослав Јовић, др Душан Ранђеловић, СКЦ Ниш; др Драгана Стјепановић Захаријевиќ, др Данијела Гавриловић, др Милица Живковић, др Јасмина Петровић, др Јелена Петковић, др Милош Јовановић, др Душан Тодоровић, др Јелена Божиловић, Александра Николајевић и Нина Павловић, Филозофски факултет у Нишу.

²¹ Подршку за техничку израду пројекта пружила је организација HELVETAS Swiss Intercooperation.

подржавају предузетничке вештине, знања и ставове), умережавање младих људи и подстицање прекограничне сарадње (спровођење кампања за подизање јавне свести, организовање конференција и друго). Специфичан циљ се односи на формирање Студентских истраживачких клубова у којима би се развијале истраживачке компетенције студената факултета у пограничном региону, унапредиле вештине академског писања и презентовања резултата истраживања, а уз интензивирање повезивања студената у циљу даље институционално утемељене сарадње. Очекивана је применљивост сазнања добијених кроз мале истраживачке пројекте студената за формулисање низа препорука које би ишле ка надлежним државним институцијама, медијима, удружењима грађана и слично. Знања стечена на овај начин јачају компетенције студената, које би биле препознате и у Додатку дипломи. Реализацијом ове пројектне идеје били би подигнути капацитети факултета за апсорпцију ЕУ фондова, увећане референце факултета када је ЦБЦ програм у питању, остварена мобилност студената и наставника, успостављена дугорочна сарадња и друго.

Због необезбеђене благовремене сагласности партнерских институција из Бугарске изостала је реализација пројекта, али ће припремљена апликација бити укључена у интерни пројекат за промоцију и јачање капацитета Филозофског факултета у Нишу који је иницирао оснивање заједнице филозофских и филолошких факулета у региону која, између осталог, има за циљ креирање заједничких програма и пројеката, стварање услова за боље умрежавање предавача и истраживача, већу мобилност студената, а самим тим и подизање капацитета за ефикаснији приступ европским научним фондовима.

Најновије активности истраживача Центра за социолошка истраживања везана су за укључивање у пројекат Европско друштвено истраживање (EDI) – *European Social Survey (ESS) 2017–2019*. На захтев Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије у октобру 2017. године на Генералној скупштини ESS званично је потврђено чланство Србије у овој европској мрежи. Реч је о методолошки и теоријски најобухватнијем међународном компаративном истраживању које се одвија под окриљем Европског истраживачког конзорцијума – *European Research Infrastructure Consortium (ERIC)*. Истраживање се од 2002. године спроводи на сваке две године и притом је од институције Европске уније (Европска комисија и Парламент ЕУ) препознато као један од кључних извора података који омогућавају мерење и разумевање дугорочних структурних промена, али и промена вредносно-културних образаца и пракси грађана у европским друштвима. Укључивање у ово истраживање ће омогућити, посебно млађим научним нараштајима (доценти, докторанди) трансфер теоријског и методолошког знања и пракси из области друштвених

истраживања у домаћу научну заједницу, оспособљавање истраживача и повећање видљивости домаће академске заједнице у међународним круговима. Истраживање се одвија под покровитељством Министарства просвете, науке и технолошког развоја РС уз подршку пројекта Швајцарске Агенције за Развој – PERFORM и координацију Института за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду (координатор истраживања – доц. др Драган Станојевић).²²

Упоредо са предоченим активностима Центар за социолошка истраживања наставља са пројектним активностима у оквиру постојећег научног макропројекта („Традиција, модернизација, и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција“ (179074), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС. Планира се одржавање научног скупа (25–26. маја 2018.) са међународним учешћем на тему Традиција, модернизација и идентитети IX: *Улога универзитетске заједнице у унапређењу регионалног развоја и афирмацији културе мира на Балкану*. Такође, истраживачи Центра врше припреме у очекивању расписивања конкурса Министарства просвете, науке и технолошког развоја за пројекте новог истраживачког циклуса. Започете су активности везане за дефинисање теме и теоријско-методолошких основа пројекта; дефинисање пројекта кроз конкретизацију задатака за поједине његове сегменте; дефинисање циљева истраживања, фаза и активности у оквиру планираних емпиријских истраживања; перманентно прикупљање релевантне литературе и друго.

Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу пројектним активностима, доследном и препознатљивом програмском оријентацијом, као и постигнутим резултатима заслужује високу оцену о научној компетентности. После тридесет пет година постоји као „снажно истраживачко језгро за области друштвено-хуманистичких наука“ (Максимовић 2014: 20–21). Ресорно Министарство науке је то непознало, тако да дуже од две деценије финансијски подржава пројекте Центра, чија је „мултидисциплинарност као стратешка оријентација“ (Стојић 2014: 155) обезбедила да у пројектним тимовима буду и истраживачи из других научних дисциплина. Дугогодишња сарадња Центра за социолошка истраживања са националним и иностраним

²² Управни одбор EDI за Србију чине: државни секретар Министарства просвете, науке и технолошког развоја, Сектор за науку – Владимир Поповић; директор Републичког завода за статистику – Миладин Ковачевић; декан Факултета политичких наука – Драган Симић; директор Института друштвених наука – Горан Башић; директор Института за филозофију и друштвену теорију – Петар Бојанић; декан Филозофског факултета у Београду – Данијел Синани; управница Одељења за социологију Филозофског факултета у Београду – Мина Петровић; управница Института за социолошка истраживања – Мирјана Бобић; управница Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу – Драгана С. Захаријевски; управник Одељења за социологију Филозофског факултета у Новом Саду – Павле Миленковић; представник пројекта PERFORM – Ненад Челаревић.

факултетима, центрима и институтима, са еминентним стручњацима, консултантима и дугогодишњим пријатељима Филозофског факултета наставља се одржавањем научних конференција, публикавањем научних радова, као и започињањем нових пројектних активности. Стечено емпиријско искуство у компаративним теренским регионалним истраживањима резултирало је и формирањем квалитетне мреже истраживача који се ангажују и за потребе других организација. Компетентност истраживача Центра за социолошка истраживања све чешће се препознаје незаобилазном у дефинисању стратешких докумената, анализи друштвених појава, едукативном раду, тако да се шири сфера деловања и расте потреба за стручњацима овога Центра, што јесте један од начина професионализације социолога и социологије као науке. Центар за социолошка истраживања остаје на том путу, са јасном визијом о својој улози и правцу даљег развоја.

Литература

- Балканске синтезе*, Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој (2014). I(1).
- Богдановић, М. (2009) *Социологија у Србији 1959–2009 – институционални развој*. Београд: Службени гласник.
- Максимовић, Г. (2014) „Биографија прожета науком – уводна реч на отварању круглог научног стола у част проф. др Љубише Митровића“ у: *Прометејска социологија у стваралаштву Љубише Митровића*. Ниш: Центар за социолошка истраживања, Филозофски факултет.
- Митровић, Љ., Стојић, Г. (2012) *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција – зборник радова – скица макропројекта*. Ниш: Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања.
- Захаријевски Стјепановић, Д., Гавриловић, Д., Ђорић, Г., Стојић, Г. (2009) „Департаман за социологију Филозофског факултета у Нишу 1971–2002“, у: Богдановић, М. (прир.) (2009) *Социологија у Србији 1959–2009 – институционални развој*. Београд: Службени гласник.
- Захаријевски-Стјепановић, Д., Ђорић, Г., Стојић, Г. (прир.) (2014) *Културне оријентације младих и култура мира на Балкану*. Ниш: Центар за социолошка истраживања, Филозофски факултет.
- Званични веб портал Филозофског факултета у Нишу, www.filfak.ni.ac.rs.
- Митровић, Љ., Ђорђевић, Б. Д., Тодоровић, Д. (прир.) (2004) *Квалитет међуетничких односа, свест о регионалном идентитету и могућностима сарадње и интеграције на Балкану (Прелиминарни резултати емпиријског истраживања у југоисточној Србији)*. Ниш: Филозофски факултет Ниш, Институт за социологију.
- Митровић, Љ., Захаријевски, Д., Гавриловић, Д. (прир.) (2009) *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану*. Ниш: Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања.

- Стојић, Г. (2014) „Научна комуникација и сарадња кроз истраживање етничких односа, идентитета и регионалне сарадње на Балкану“. *Годишњак за социологију* IX(10–11).
- Тодоровић, Д. (2004) *Пројекат 1310 „Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције“*, Извештај о раду 2002–2004. Ниш: Филозофски факултет, Институт за социологију.
- Тодоровић, Д. (2010) *Библиографија радова (2006-2010) истраживача ангажованих на пројекту 149014Д „Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције“*. Ниш: Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу.
- Продовић Милојковић, Б. (2016) *Пројекат 179074 „Традиција, модернизација, и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција“* - Извештај о раду 2011-2016. Ниш: Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу.
- Петровић, Ј. (2004) „Преглед узорка, просторно-временског оквира инструмента емпиријског истраживања „Квалитет међуетничких односа, свест о регионалном идентитету и могућности сарадње и интеграције на Балкану““, у: Митровић, Љ., Д., Б. Ђорђевић, Д., Тодоровић (прир.) *Квалитет међуетничких односа, свест о регионалном идентитету и могућности сарадње и интеграције на Балкану*. Ниш: Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу.
- Петровић, Ј. (2009) „Основне информације о узорку, просторно-временском оквиру истраживања, теренској реализацији и инструменту емпиријског истраживања“, у: Митровић, Љ., Захаријевски, Д., Гавриловић, Д. (прир.) *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану*. Ниш: Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу.
- Петровић, Ј. (2014) „Основне информације о узорку, инструменту и теренској реализацији емпиријског истраживања „Културна оријентација актера/студената, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану“, у: Д. С. Захаријевски, Г. Ђорић, Г. Стојић (прир.) *Културне оријентације студената и култура мира на Балкану*. Ниш: Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу.
- Филозофски факултет (2018) *Статут*. Ниш: Филозофски факултет. www.filfak.ni.ac.rs/preuzimanje/send/5-opsta-akta/96-statut.

Dragana Stjepanović Zaharijevski

THE CENTRE FOR SOCIOLOGICAL RESEARCH AT THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIŠ AS A CENTRE OF PROMOTION OF SCIENCE

Abstract: The main objective of this paper is to address the institutional development of the Centre for Sociological Research and thereby to point out to some of its scientific achievements as well as to the stable and continuous development of its recognizable programmatic orientation and ways of realization of project tasks in an open and fruitful scientific communication with numerous other scientific institutions.

Special attention is paid to the scientific activity of the Centre since 2002, which has proved to be a fertile period in which, with the support of the Ministry of Science of the Republic of Serbia, the Centre has carried out three macro-projects and three comparative empirical research projects, as well as a period in which the Centre's researchers have participated in many international and national projects and applied research, in defining partner project applications and initiating activities in the implementation of the *European Social Survey* (ESS).

Key words and phrases: the Centre, scientific research projects, programme orientation, comparative study, institutional development, the project team, international cooperation.

Јелена Петковић
Јелена Божиловић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет, Ниш

УДК 316:061-
057.4(497.11 Ниш)
Прегледни научни рад

РАЗВОЈ НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКОГ ПОДМЛАТКА У ОКВИРУ ЦЕНТРА ЗА СОЦИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ¹

Сажетак: Након 35 година постојања и рада Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу могуће је сагледати развој научноистраживачког подмлатка, који је одувек био, и данас јесте, један од приоритетних циљева овог Центра. Најпре се пружа кратак осврт на институционали развој Центра за социолошка истраживања од оснивања до данас, а затим се увидом у научноистраживачку делатност Центра анализира заступљеност млађих научних кадрова у истраживачким тимовима током реализације пројектних и других активности, њихово научноистраживачко усавршавање и академско стававање (рад на докторским дисертацијама), видљивост и доступност њиховог научноистраживачког рада (могућност публикавања резултата истраживања) и могућности за остваривање научне сарадње и научне мобилности у Србији и ван ње. За потребе писања рада, коришћена је анализа архивске, биографске и библиографске грађе, као и ослањање на вишегодишње примарно професионално искуство у оквиру Центра за социолошка истраживања аутора текста.

Кључне речи: Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу, научноистраживачки подмладак, наука, друштво, социологија.

*Друштвене науке постају нека врста заједничког именитеља
наше културне савремености, а социолошка имагинација
најпотребнији квалитет духа.*

(Рајт Милс, *Социолошка имагинација*)

*Људи који постижу фундаментално откриће нове парадигме скоро увек су били
или веома млади или су били нови у оној области чију су парадигму изменили.*

(Томас Кун, *Структура научних револуција*)

Увод

У турбулентном времену најразличитијих друштвених преображаја, упоредо и под њиховим утицајем, дешавају се дубоке и значајне промене у изгледу

¹ Рад је саопштен на Округлом столу 35 година рада Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу (*искуства, резултати, перспективе*), одржаном 22. 12. 2017. године на Филозофском факултету у Нишу.

и функционисању савременог светског друштва што доприноси епистемолошкој и академској оправданости социологије која је као наука, позив и професија постала све значајнија у оквиру савремених друштвено-хуманистичких дисциплина. Темелним истраживањем, анализом, разумевањем и објашњењем савремених друштвених промена, процеса и актера, социологија, поред развоја нових друштвених теорија, преузима и својеврсну научну одговорност у социоактивистичком смислу – предочавање развојних могућности, начина превладавања друштвених противречности и криза, као и артикулисање смерница на путу општег друштвеног развоја и напретка.

Свесни таквог значаја, улоге и одговорности социологије као академско-педагошке и научно-истраживачке дисциплине, поред тада већ постојећег Одељења за социологију у оквиру Филозофског факултета Универзитета у Нишу, 1982. године формиран је и Центар за социолошка истраживања. Организовањем округлог стола на Филозофском факултету у Нишу, децембра месеца 2017. године, обележено је 35 година постојања и рада овог центра што је била пригодна прилика за сумирање реализованих активности, постигнутих резултата, утисака и очекивања. Тим поводом, у овом раду ћемо се најпре кратко осврнути на институционални развој Центра за социолошка истраживања од његовог оснивања до данас, а затим ћемо се детаљније посветити анализи развоја научноистраживачког подмлатка, његовог стасавања, подучавања и усавршавања у оквиру Центра, као и у контексту развоја Департмана за социологију Филозофског факултета у Нишу. Развој научног подмлатка, перманентно оспособљавање за научноистраживачки рад и афирмација научног потенцијала у оквиру Центра омогућени су укључивањем млађих истраживача и сарадника у истраживачке тимове и реализацију пројектних и других активности. То је доприносило унапређењу могућности за даљи професионални развој најбољих свршених студената, унапређењу њиховог знања, критичком приступу научној делатности, усавршавању у домену методологије научноистраживачког рада, организацији научних скупова и конференција, као и многобројним видовима научне сарадње, континуиране размене искустава и информација са колегама из других научних и истраживачких центара у Србији и ван ње.

Прикупљање података за писање рада обављено је коришћењем архивске грађе Центра, односно Института за социолошка истраживања (статути, одлуке, записници, програми, пријаве на конкурс, извештаји, писма и слично), увидом у бројне публикације, биографије и библиографије некадашњих и садашњих чланова, као и ослањањем на примарна професионална искуства, утиске и сећања.²

² На приступу архивској грађи Центра, односно Института за социолошка истраживања посебно се захваљујемо колегиници доц. др Гордани Стојић са Филозофског факултета у Нишу, а захвалност на омогућеном увиду у биографије, библиографије и публикације истраживача дугујемо докторандкињи Биљани Продовић Милојковић.

Кратак осврт на оснивање и развојни пут Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу

Институционална генеза данашњег Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу започела је усвајањем Статута овог факултета од 30. децембра 1982. године. На иницијативу овдашњих социолошких ентузијаста (пре свих др. Љубише Митровића, садашњег професора емеритуса), уз истовремено разумевање и подршку тадашње управе Факултета и Универзитета у Нишу, основан је Институт за истраживања, као део радне јединице Групе за социологију. Након непуних пет година од оснивања, статутарним одредбама успостаљају се организационе промена на Факултету, те је од 27. маја 1987. до 1. марта 1994. године социолошка научноистраживачка делатност обављана у оквиру Одељења за друштвена истраживања. Оно је било једно од четири тада постојећа одељења за бављење научноистраживачким радом у оквиру јединственог Института за мултидисциплинарна истраживања на Филозофском факултету. Институт за социологију осамостаљен је 1994. године, да би 2004. године био преименован у Центар за социолошка истраживања.³ Током 35 година свог институционалног постојања и рада, упркос периодичним променама назива и позиције у структури Факултета, Центар је континуирано и примарно био усмерен ка унапређењу научноистраживачког рада, афирмацији и промоцији професије социолога у академској и широј социјалној заједници, као и развоју научног подмлатка. Тиме је доприносио „очувању и развоју укупних научноистраживачких потенцијала Филозофског факултета и Универзитета у Нишу у циљу очувања и развоја општег фонда знања, као услова за укључивање у светске интеграционе процесе, успостављању институционалне научне сарадње и стварању културног и стваралачког амбијента с циљем очувања националне баштине и идентитета“ (Захаријевски, Ђорић, Продовић Милојковић 2014: 180).

Чланство Центра чине наставници и сарадници Департмана за социологију Филозофског факултета у Нишу. У реализацији бројних научно-истраживачких пројеката, научних скупова и приликом објављивања научних публикација, остварена је сарадња са преко стотину еминентних научника, истраживача и стручних консултаната, као и са бројним научноистраживачким институцијама из земље и иностранства. Током 35 година свог постојања и рада, Центар за социолошка истраживања реализовао је неколико савезних, регионалних и републичких (макро)пројеката. Најзначајнији међу њима, наведени по годинама реализације пројектних активности од оснивања Центра до данас, су: *Радни морал, апсентизам и социјални конфликти у привреди региона Ниш* (1986–1990); *Регионална хетерогеност промена друштвене структуре у Србији* (1986–1990); *Болести и здравље школске деце* (1994–2000); *Регионал-*

³ Информације о историјату Института, односно Центра за социолошка истраживања преузете су из монографија приређених поводом јубилеја 25, 35 и 40 година постојања Филозофског факултета у Нишу. Детаљније информације у: Зајечарановић 1996; Јовановић 2006; Димитријевић 2012.

на културна сарадња на Балкану (1996–2000); Стратегија деловања синдиката у земљама централне и источне Европе и Србије у процесу транзиције – компаративно истраживање (2002); Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције (2002–2005); Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције (2006–2010); Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција (2011–2015). По свом научноистраживачком значају, продуктивности и домету, вреди посебно издвојити три последње наведена пројекта, реализована од 2002. године до данашњег дана, под руководством професора емеритуса Љубише Митровића, уз финансијску подршку надлежног Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Реализацијом бројних пројектних активности у оквиру своје научноистраживачке делатности, Центар је од свог оснивања до данас организовао и успешно реализовао више од 30 научних конференција, више од 20 округлих столова, објављено је више од 50 зборника радова (тематски зборници и зборници са међународних и националних научних скупова), велики број ауторских радова публикованих у домаћим и иностарним научним часописима, као и велики број монографија (детаљније информације у: Захаријевски, Ђорић, Продовић Милојковић 2014; Стојић 2014; Продовић Милојковић 2016). Вреди поменути још и податак да су Центром, некада Институтом за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу управљали: др Љубиша Митровић, професор емеритус, проф. др Миомир Ивковић, проф. др Драган Жунић, док је садашња управница проф. др Драгана Захаријевски.

Научноистраживачки подмладак и његов развој у оквиру Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу

Млађи људи који се баве образовањем и науком јесу специфична друштвена и професионална група. С једне стране, својства и карактеристике ове групе одражавају трендове развоја младих у целини, док, с друге стране, одражавају трендове у развоју професионалне заједнице која се бави интелектуалним активностима у сфери научноистраживачког и педагошког рада (Malkaidarovna Duisenova 2015: 26). Позната сугестија Томаса Куна (Thomas Kuhn) да су у историји науке креатори нових научних парадигми скоро увек били или веома млади научници или нови регрути у одређеном научном пољу чију су парадигму изменили (Кун 1974: 143), потврђује значај и посебну улогу млађих истраживача и научника као професионалне групе у генерисању и преношењу научноистраживачких вредности. Отуда се у академском дискурсу често може чути став да будућност свих наука зависи од научноистраживачког подмлатка, начина његовог регрутовања, усавршавања и мобилности. По мишљењу Јиргена Мителштраса (Jürgen Mittelstraß), једног од најзначајнијих савремених теоретичара науке, универзитет се дефинише не само/искључиво преко наста-

ве, већ управо преко истраживања и, на интензивном истраживању базираног, образовања научног подмлатка. При томе је наглашено да се профилисање научноистраживачког подмлатка не може одвијати пуким преношењем „статичког уџбеничког знања“, његовим меморисањем и репродуковањем, већ кроз интензивне, динамичне и трансдисциплинарне истраживачке процесе, кроз перманентно унапређивање самосталног теоријског расуђивања и сопствених истраживачких достигнућа (нав. пр. Јаковљевић 2010).

У *Стратегији научног и технолошког развоја Републике Србије за период од 2016. до 2020. године*, међу дугорочним стратешким циљевима, као један од два постављена општа циља за унапређење ефикасности и ефективности научноистраживачког система, јасно се наводи „образовање висококвалитетног истраживачког кадра који ће бити у стању да својим знањем и научноистраживачким радом ствара нове вредности, осмисли и генерише економски и укупни друштвени развој“ (Дондур 2016: 8). Стратегија се нарочито остварује путем програма од општег интереса за Републику Србију, утврђених Законом о научноистраживачкој делатности РС, где се препознаје значај планирања и развоја научноистраживачког подмлатка нарочито кроз Програм подстицања и стипендирања младих и надарених за научноистраживачки рад, Програм усавршавања кадрова за научноистраживачки рад, као и кроз Програм суфинансирања изградње станова за потребе младих истраживача и научника у Републици Србији. Коначно, један од основних циљева научноистраживачке делатности, који се наводи у овом закону, усмерен је на очување и развој укупних научноистраживачких потенцијала, где се, поред научноистраживачких и образовних институција и научноистраживачке инфраструктуре, децидирано наводе и нови научни кадрови (Закон о НИД РС 2015).

Користећи се анализом архивске грађе Центра, односно Института за социолошка истраживања, могуће је указати на развој научног подмлатка који је оствариван укључивањем млађих истраживача у пројектне тимове и програме усмерене на стимулисање њихове стручности, компетентности и инвентивности.

Најзначајнији резултати, у том смислу, постигнути су током реализације мултидисциплинарног научноистраживачког пројекта *Здравље и болести школске деце (1994–2000)*⁴ под руководством проф. др Живојина Николића, уз финансијску подршку тадашњег Савезног министарства за развој, науку и животну средину СРЈ. Пројекат је структурно био подељен на 32 релативно самостална потпројекта, којим су руководили универзитетски професори из различитих научних области са Филозофског факултета у Нишу, као и одређени број професора са других факултета универзитета у Нишу, Новом Саду, Приштини и Београду. За потребе реализације пројектних активности, у сарадњи

⁴ Пројекат је званично започео 25. јула 1994. године потписивањем уговора између Филозофског факултета Универзитета у Нишу и Савезног министарства за науку, технологију и развој СРЈ, од када је формално почела да тече прва истраживачка година овог пројекта, чије је трајање у почетку одређено на три године, да би касније финансирање и трајање пројектних активности било продужено.

са Републичким заводом за тржиште рада, филијалом за запошљавање Ниш, Центар је фебруара месеца 1995. године ангажовао 68 млађих сарадника различитих стручних профила, запосливши их на одређено време, најпре на период од годину дана. Осим година старости (до 35 година) и високе стручне спреме у одговарајућем занимању, критеријум избора и пријема истраживача била је и просечна оцена током студија, те су кандидати разврстани на: *лица обдарена за научноистраживачки рад* (просечна оцена током студија најмање девет) и *истраживачи-приправници* (са просечном оценом током студија испод девет).

Табела 1: Структура млађих сарадника Института за социолошка истраживања ангажованих за потребе реализације пројекта *Здравље и болести школске деце* од фебруара 1995. године⁵

Редни број	Занимање	Обдарени за НИ рад	Истраживачи приправници	Укупан број ангажованих
	Дипл. социолог	7	8	15
	Дипл. психолог	4	3	7
	Дипл. лекар	8	0	8
	Дипл. стоматолог	1	0	1
	Дипл. математичар	1	1	2
	Дипл. хемичар	6	0	6
	Дипл. филолог за српски језик	2	0	2
	Дипл. педагог за физичку културу	3	4	7
	Дипл. биолог	2	5	7
	Дипл. инж. заштите на раду	0	1	1
	Дипл. географ	1	0	1
	Дипл. физичар	1	3	4
	Дипл. економиста	0	2	2
	Дипл. музичар	0	2	2
	Дипл. правник	0	1	1
	Дипл. педагог	0	1	1
	Дипл. инж. електронике	1	0	1
Укупан број ангажованих:		37	31	68

Међу млађим истраживачима најзаступљенији су били социолози, мада архива Центра сведочи о промени броја и структуре сарадника током реали-

⁵ Извор: Записник са седнице Комисије за пријем у радни однос високостручних лица обдарених за научноистраживачки рад и приправника, на одређено време, до 12 месеци, за рад на одговарајућим пројектима у Институту за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, одржане 28. 12. 1994. године на Филозофском факултету у Нишу.

зације поменутог пројекта. Неки од оних који су првобитно били запослени раскинули су радни однос (осморо њих током прве истраживачке године), док је за 60 сарадника (32 обдарена за научноистраживачки рад и 28 приправника) плаћено ангажовање на истраживачким пословима било продужено до јуна месеца 1997. године, а само за два лица обдарена за научноистраживачки рад и током трајања треће истраживачке године.

Да би квалификовано учествовали у раду на пројекту, младим истраживачима је омогућена одговарајућа теоријска и стручна обука кроз програм оспособљавања за научноистраживачки рад, који је обухватао следеће курсеве:

1. Методологија научноистраживачког рада: курсеви А, Б, Ц – предавања и вежбе (3 месеца)
2. Основна обука за рад на персоналним рачунарима: предавања и вежбе (1 месец)
3. Обрада и анализа података: предавања и вежбе (2 месеца).

Курсеви су обухватили низ тема општег, посебног и специјалног карактера, а реализовали су их професори и сарадници Филозофског факултета у Нишу (у програму Методологије А и Б учествовали су и професори Универзитета у Новом Саду). На тај начин сви млади сарадници прошли су програм методолошке обуке за научноистраживачки рад (теоријски део), као и практични део истраживачке обуке. Један број сарадника, преваходно социолога, обучен је за рад на персоналним рачунарима (*Windows*, различити програми за обраду текста, *SPSS* – посебан програм обуке из области статистичке обраде и анализе података), док су два сарадника обучена за рад у библиотеци, а у вези са научноистраживачким пословима (израда стручних библиографија, набавка стручне и научне литературе и сл.).

Након опсежних теоријско-методолошких припрема и инструктаже за обављање различитих пројектних задатака, сарадници су распоређени за истраживачки рад у најмање два потпројекта у складу са својим професионалним интересовањима, стручном спремом и кадровским потребама. Рад младих истраживача организован је под руководством ментора са Филозофског факултета у Нишу, који су пратили ангажовање истраживача на реализацији конкретних пројектних задатака, кроз недељне (усмене) и месечне (писане) извештаје о раду, оцењујући их на крају сваког тромесечја. Такође, обука истраживача подразумевала је и учешће на значајним научним скуповима у Нишу који су послужили за упознавање кандидата са теоријским и емпиријским резултатима појединих истраживања у вези са темом пројекта, са начином презентације научног рада, као и за размену стручних мишљења, остваривања научне сарадње и обезбеђивање стручне литературе. Поред тога, брига о младим истраживачима и њихово оспособљавање за научноистраживачки рад огледали су се и у коришћењу факултетске и универзитетске библиотеке, рачунара и друге опреме, у плаћању путних трошкова везаних за рад на пројекту и публиковање резултата пројекта.

Након израде свих инструмената истраживања, а према методолошком нацрту који су израдили стручњаци из области методологије друштвеног истраживања, рад обучених младих истраживача током друге истраживачке године подразумевао је компјутерско обликовање текста упитника, а затим и непосредну реализацију анкетирања одабраног узорка истраживања на територији Ниша и Сокобање (395 ученика, 395 родитеља и 249 наставника). Паралелно са анкетирањем на терену, свакодневно је вршено сређивање и прва класификација грађе, да би се касније прешло на унос и обраду података, што је било од посебне важности за израду студија свих потпројеката. Такође, млади истраживачи су учествовали у организацији и реализацији научних скупова и припреми зборника радова.

За праћење развоја научноистраживачког подмлатка значајан је и податак да је априла месеца 1997. године организован испит провере знања и оспособљености за учешће у научноистраживачком раду сарадника који су били ангажовани (у статусу обдарених) у реализацији пројекта *Здравље и болести школске деце*. Након положеног испита провере знања, одређени број истраживача добио је уверење о оспособљености за научноистраживачки рад и издата им је потврда Филозофског факултета у Нишу о радном искуству у обављању одређених истраживачких послова. Млади истраживачи, који до тада нису формално припадали бројном истраживачком тиму, изразили су велико интересовање за истраживачки и аналитички рад на темама покренутим у оквиру пројекта, односно бројних потпројеката, стичући значајно научноистраживачко искуство и компетенције. Неки од њих наставили су своје усавршавање уписујући последипломске (магистарске) студије, док су три сараднице обдарена за научноистраживачки рад касније и запослене у настави на Департману за социологију Филозофског факултета у Нишу (Гордана Стојић, Сузана Марковић Крстић и Лела Милошевић Радуловић). Овај податак говори у прилог чињеници да је „Центар служио као својеврсна база за регрутовање будућих сарадника Департмана за социологију“ (Стојић 2014: 154–155), односно за оснаживање и подмлађивање његовог наставног кадра.

Након окончања пројекта *Здравље и болести школске деце*, наставило се са реализацијом нових научноистраживачких пројеката у оквиру Центра, али ни у једном од њих није забележено ангажовање оволиког броја младих истраживача, систематско организовање програма њихове едукације и обуке, као ни њихово финансирање од стране Републичког завода за тржиште рада⁶. Архивски материјал Центра за последњих петнаестак и више година указује на периодично пројектно ангажовање мањег броја успешних свршених студената заинтересованих за научноистраживачки рад, студената последипломских студија и млађих сарадника (асистената и асистената приправника) запослених првенствено на Департману за социологију, али и на другим департманима Фи-

⁶ Месечна зарада лица обдарених за научноистраживачки рад, ангажованих за потребе реализације пројекта *Здравље и болести школске деце*, била је у висини од 100%, а истраживача-приправника у висини од 80% од просечне нето зараде остварене у Граду Нишу, уз плаћене доприносе за социјално осигурање и порезе који терете лична примања.

лозофског факултета у Нишу, као и других факултета. Они су били укључени у истраживачке тимове пројеката и финансирани од стране тада актуелног министарства за науку, у зависности од броја истраживачких месеци и категорије која им је додељивана (кофицијент подстицаја, који зависи од постигнутих резултата истраживача), као и од програма истраживања и карактера пројекта.

- Примера ради, постоје подаци да је у пројекат *Четврт века студије социологије на Универзитету у Нишу*, којим је руководио проф. др Веселин Илић, био укључен мањи број већ обучених и оспособљених младих истраживача-приправника ради обављања послова прикупљања и сређивања емпиријских података.
- У пројекту *Регионална културна сарадња на Балкану (1996–2000)* од 15 чланова истраживачког тима, под руководством проф. др Љубише Митровића, забележено је учешће само једног младог истраживача у звању асистента са Географског факултета Универзитета у Београду.
- Нешто већи број млађих истраживача бележи се у реализацији пројекта *Стратегије деловања синдиката у Централној и Источној Европи и Србији у процесу транзиције – компаративно истраживање (2002)*, чији је руководилац био проф. др Момчило Стојковић. Том приликом су своје научноистраживачке компетенције усавршавала три истраживача-приправника и осам асистената (шест социолога и један психолог са Филозофског факултета у Нишу, као и један социолог са Филозофског факултета у Приштини). Сви чланови истраживачког тима били су у радном односу са пуним радним временом на својим матичним Факултетима, изузев једног истраживача-приправника који је по посебном уговору био ангажован за рад у Институту за социолошка истраживања у школској 2000/2001. години.
- Архиваска грађа нам, такође, пружа значајан податак да су на почетку реализације пројекта *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције (2002–2005)*, којим је руководио проф. др Љубиша Митровић, готово половину истраживачког тима чинили млађи сарадници (од 23 члана истраживачког тима са Филозофског факултета у Нишу, ангажовано је 11 млађих истраживача). У научноистраживачким пословима учествовали су: један асистент (педагог), шест асистената-приправника (три социолога, два педагога и један психолог), два истраживача-приправника запослена на Филозофском факултету у Нишу и два истраживача спољна сарадника (сви по професији социолози).
- Макропројекат *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције (2006–2010)* је, треба нагласити, један од посебно значајних пројеката Центра. Томе сведочи висока оцена пројекта од стране домаћих и иностраних рецензентских комисија и потпуна финансијска подршка Министарства науке и животне средине РС (осим тога, ово је био један од ретких пројеката из области друштвених наука са Универзитета у Нишу у

том пројектном циклусу). Под руковођењем професора емеритуса Љубише Митровића, уз свесност значаја и потребе развоја научног подмлатка, у истраживачки тим овог пројекта укључено је деветоро млађих сарадника, социолога (четири асистента са Филозофског факултета у Нишу и један са Филозофског факултета у Косовској Митровици, три истраживача сарадника и један истраживач приправник). Ради обављања истраживачких, техничких и оперативних послова у реализацији активности макро-пројекта, касније је листа млађих сарадника-истраживача проширена ангажовањем мањег броја студената последипломских студија социологије и спољних сарадника. У складу са својим интересовањима, млађи истраживачи су били укључени у рад једног од пет потпројеката, под „будним оком“ њихових руководилаца. Усавршавали су се у реализацији научноистраживачких послова у свим фазама пројектних активности (рад на теоријско-методолошкој елаборацији макро-пројекта; емпиријско истраживање; аналитичка фаза; аналитичко-нормативистичка фаза; акцијска фаза). Допринос млађих истраживача значајан је и у погледу организације и реализације научних скупова и округлих столова, као и у публикавању научних радова, насталих на основу стечене богате искуствене евиденције и интерпретације проблемских димензија самог пројекта.⁷ Један од млађих истраживача-сарадника који је учествовао у реализацији пројекта, након његовог окончања, запослен је као асистент на Департману за социологију.

- И коначно, на крају текућег пројектног циклуса, првобитно планираног за период 2010–2015. године Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, Центар за социолошка истраживања реализовао је пројекат *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција*. Током бројних истраживачких година у и оквиру различитих истраживачких задатака, Центар је окупио преко 40 истраживача из Србије, са различитих факултета и универзитета, међу којима је и велики број млађих истраживача. О вредним достигнућима њиховог научноистраживачког усавршавања и научне промоције сведоче бројни и значајни резултати: реализоване конкретне пројектне активности, научне конференције,⁸ приређени зборници радова, објављене монографије, резултати емпиријског истраживања, публиковани ауторски прилози у часописима у земљи и иностранству, као и рад на

⁷ Детаљније информације о библиографији радова истраживача ангажованих на овом пројекту (2006-2010) може се наћи у Тодоровић 2010.

⁸ На међународној научној конференцији *Културне оријентације студената и култура мира на Балкану*, која је одржана маја месеца 2015. године, организована је сесије „Млади истраживачи о младима“, на којој су млађи истраживачи својим учешћем дали значајан допринос и те како актуелној теми и тиме показали разумевање за сву сложеност промена које настају у свести и понашању нове/младе генерације у савременим условима (Продовић Миљковић 2016: 59)

докторским дисертацијама и њиховим успешним одбранама. Примера ради, само у текућем пројектном циклусу до сада је припремљено и одбрањено осам докторских дисертација млађих истраживача у оквиру пројекта Центра, од чега је шесторо њих са Департамана за социологију и један са Департамана за англистику Филозофског факултета у Нишу, као и један са Педагошког факултета у Врању. Раду на докторској дисертацији још увек су посвећена три млађа члана истраживачког тима. Као плод дугогодишњег научноистраживачког рада у реализацији пројектних активности, ово је значајан резултат индивидуалног постигнућа самих истраживача, као и њихових ментора и сарадника, али и вредан резултат који сведочи о посвећености Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу развоју научноистраживачког подмлатка и њиховом академском ставању.

Заслуге за успешно руковођење актуелним пројектом и у овом случају припадају професору емеритусу Љубиши Митровићу, који ће свакако остати упамћен као један од научно најплодотворнијих и организационо најуспешнијих руководилаца пројеката у оквиру Центра за социолошка истраживања. Приписује му се и посебан значај за оспособљавање наставног кадра и научног подмлатка – како кроз менторства магистарских радова и докторских дисертација (био је ментор на изради 6 докторских дисертација и 9 магистарских теза; поред тога, био је у комисији за оцену и одбрану 9 докторских дисертација и 13 магистарских теза), тако и кроз могућности за њихово ангажовање на научноистраживачким пројектима.

На крају, осврнућемо се на још један важан аспект развоја научног подмлатка, који се односи на учешће стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја РС у пројектима Центра за социолошка истраживања. У вези са остваривањем Програма подстицања и стипендирања младих и надарених за научноистраживачки рад (на основу члана 106. Закона о научноистраживачкој делатности), Министарство додељује стипендије успешним студентима докторских академских студија на високошколским установама у Републици Србији и укључује их у реализацију научноистраживачких пројеката, који се финансирају из државног буџета, а реализују регистроване научноистраживачке организације. Право учешћа по јавном позиву Министарства имају незапослени студенти уписани на докторске академске студије, који су на претходно завршеним нивоима студија из области друштвених наука остварили укупну просечну оцену најмање 9,00 (девет), нису старији од 27 година и поседују знање најмање једног светског језика. Кандидати којима се одобри стипендија распоређују се на научноистраживачке пројекте Министарства, који се реализују у текућем циклусу истраживања. По тој основи, у актуелном пројекту Центра за социолошка истраживања (*Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција*) тренутно је у ангажовано двоје стипендиста Министарства – студенткиња оријенталис-

тике са Филолошког факултета у Београду и студент новинарства са Филозофског факултета у Нишу. Њихов годишњи програм рада усмеравају, стимулишу, прате и оцењују одређени пројектни ментори и руководилац Пројекта, о чему се писаним путем извештава надлежно Министарство на крају сваке календарске, односно буџетске године. Као чланови пројектног тима, стипендисти Министарства су укључени у бројне и разноврсне научноистраживачке активности, подстиче се њихово упознавање са организацијом и садржајем научног рада и препознавање и развијање особина и способности које представљају значајан научни потенцијал. Учесталим и систематским ангажовањем ментора и осталих чланова пројектног тима (наставника и сарадника), стипендисти јачају своју професионалну мотивацију, проширују постојећа знања, стичу потребне аналитичке и истраживачке компетенције, што све скупа има велики значај за подршку развоју њихове будуће каријере у сфери научноистраживачког рада. Стварање повољних услова за пријем младих истраживача које стипендира ресорно Министарство било је присутно и током реализације неких ранијих пројеката Центра, што потврђује његову усмереност ка „институционалном удомљавању“, професионалном оспособљавању и усавршавању успешних младих људи жељних афирмације у сфери научноистраживачког рада. Поједини стипендисти Министарства, некада ангажовани на реализацији једног или више пројеката Центра, успешно су наставили своју каријеру као наставници и истраживачи на Филозофском факултету у Нишу.

Закључак

Као један од најбољих амбасадора науке, научни подмладак је у функцији унапређења научноистраживачког рада, промоције и популаризације науке и научних резултата у земљи и иностранству. Развој и очување научноистраживачког подмлатка у Србији је важна тема која захтева шири приступ и посебне социолошке и друге анализе. Поменућемо само две тенденције које осликавају савремено стање и проблеме у развоју науке и научног подмлатка у Србији: а) старење научног особља, због дугих година проведених у образовању, постизању истраживачких компетенција и научних квалификација;⁹ б) *одлив мозга* и све бројнија српска научна дијаспора, односно одлазак превасходно младих научника и истраживача у иностранство и њихово запошљавање у престижним академским и привредним институцијама широм света.¹⁰ Додамо

⁹ Старосна пирамида научне заједнице у Србији је забрињавајућа: мало је младих, а пуно истраживача пред пензијом. Просечна старост научника и истраживача у Србији је 44,3 године, док се професорско звање стиче у просеку тек након 35. године живота, што је далеко више у поређењу са успешним европским и светским научним заједницама (*Стратегија* 2010).

¹⁰ Према подацима Светског економског форума (WEF 2016) Србија од 140 земаља заузима последње место по капацитету да задржи таленте (прво место по одливу мозга), а по капацитету земље да привуче таленте и стручњаке (тзв. *talent magnets*) је на претпоследњем месту. Подаци из 2010. године (Гречић 2010) говоре да је у Европи отприлике 4.000, а у Америци

ли томе и податак да су буџетска издвајања за науку у Србији годинама уназад међу најмањим у Европи, јасно се могу уочити приоритети у области науке и репродукције научног особља у Србији. Посебно се препознаје као значајно стимулисање млађих даровитих појединаца, подстицање њиховог научног ангажмана и мобилности кроз обезбеђивање извесне динамике у стицању и размењивању знања и научноистраживачких вештина.

Током 35 година свог постојања и рада, Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу потврдио је свој академски дигнитет у сфери научних и истраживачких компетенција и постигнућа. Вођени бројним научноистраживачким замислима и посвећени начинима њиховог успешног пројектног реализовања, руководиоци и чланови Центра били су свесни чињенице да успешно функционисање и развијање науке захтева, између осталог, формирање истраживачких надлежности млађе генерације, подршку талентованим младим истраживачима и научницима, побољшање њихове професионалне ефикасности и друштвене улоге. Реализовањем захтевних и бројних пројектних активности од свог оснивања до данас, Центар је иницијално био опредељен ка стимулисању стручности, компетентности, креативности и инвентивности свих својих истраживача, а нарочито млађих научних кадрова. Као значајан циљ развоја овог Центра остаје даље јачање мотивације постојећег научноистраживачког кадра за доприносе развоју научног подмлатка, кроз изграђивање стимулативног стваралачког научноистраживачког амбијента и подстицајних колегијалних односа, кроз афирмативну критику, одговорност и самоодговорност у научном раду.

Користећи се анализом архивске грађе Центра, могуће је закључити да су најзначајнији резултати у развоју научног подмлатка постигнути током реализације пројекта *Здравље и болести школске деце*, када је највећи број успешних млађих сарадника оспособљен и укључен у процес научноистраживачког рада. На овом, као и на другим пројектима које је реализовао Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, рад младих истраживача обухватао је низ конкретних истраживачких активности: од дефинисања истраживачког проблема и предмета, преко пружања грађе, обраде и анализе података, до писања извештаја и завршних студија, и њиховог јавног презентовања на научним скуповима и у научним публикацијама.

Поред подршке успешним свршеним студентима, младим сарадницима са различитих факултета и универзитета у земљи, као и подршке стипендистима ресорног Министарства за учешће у научноистраживачким пројектима, један од основних задатака развоја научног подмлатка јесте и оспособљавање студената основних, мастер и докторских академских студија за бављење научноистраживачким радом. У ту сврху, на мастер академским студијама социологије Филозофског факултета у Нишу реализује се посебан научноистраживачки модул, на коме студенти стичу аналитичке, истраживачке и педагошке компетенције (спо-

чак 6.000 наших научника, од чега 35 академика, што јасно говори о недостатку адекватне бриге коју земља посвећује овим проблемима.

собност аналитичког и синтетичког начина мишљења, способност за истраживачки рад и примену знања у пракси, критичке процене искуствене евиденције, као и способност комуникације, тимског рада и развијања професионалне етике).

Све ово изнедрило је бројне докторе наука, успешне научнике, истраживаче и предаваче на које су се Центар за социолошка истраживања, шира академска и друштвена заједница могли ослонити, као и оне на које тек могу рачунати у реализацији неких нових научноистраживачких задатака и коришћењу свог знања и истраживачких компетенција у свим областима друштвеног развоја и напретка.

Литература

- Гречић, В. (2010) *Српска научна дијаспора: „тамо и овде“*. Београд: Институт за међународну политику и привреду.
- Димитријевић, Бојана (пр.) (2012) *Четрдесет година Филозофског факултета у Нишу: (1971–2011): монографија*. Ниш: Филозофски факултет.
- Дондур, В. (ур.) (2016) *Истраживања за иновације: стратегија научног и технолошког развоја Републике Србије за период од 2016. до 2020. године*. Београд: Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Доступно на следећој адреси: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Strategija-srpski.pdf> (приступљено 19. 5. 2018.).
- Зајечарановић, Г. (1996) *Филозофски факултет у Нишу (1971–1996)*. Ниш: Издавачка јединица Универзитета у Нишу.
- Закон о научноистраживачкој делатности РС* (2015). *Сл. гласник РС*, 110/2005, 50/2006 - испр., 18/2010 и 112/2015. <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/reg/viewAct/61036934-5a2d-48df-bc4f-6aee10f436b9> (приступљено 25. 3. 2018.).
- Захаријевић, Д., Ђорић, Г., Продовић Милојковић, Б. (2014) „Научноистраживачка делатност Центра за социолошка истраживања Филозофског Факултета у Нишу“. *Балканске синтезе*, 1(3): 179–200.
- Јаковљевић, Д. (2010) „Универзитет и научна истраживања“. *Социолошка луча*, IV(2010): 302–308.
- Јовановић, В. (ур.) (2006) *Филозофски факултет Ниш: 1971 – 2006: монографија поводом јубилеја 35 година постојања Филозофског факултета у Нишу*. Ниш: Филозофски факултет.
- Кун, Т. (1974) *Структура научних револуција*. Београд: Полит.
- Malkaidarovna Duisenova, S. (2015) „Scientific Motivation of Young Scientists of Higher Educational Institutions (Engaged in Sociological Research)“. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(6 S1): 26–33.
- Милс, Р. (1964) *Социолошка имагинација*. Београд: Савремена школа.
- Продовић Милојковић, Б. (прир.) (2016) *Пројекат 179074 „Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција“ (Извештај о раду 2011 – 2016)*. Ниш: Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања.

- Стратегија научног и технолошког развоја Републике Србије за период од 2010. до 2015. године (2010). Службени гласник РС, бр. 13/2010. http://www.apps.org.rs/wpcontent/uploads/strategije/Strategija_naucni%20i%20tehnoloski%20razvoj%20do%202015.pdf (приступљено 15. 4. 2018.).
- Стојић, Г. (2014) „Научна комуникација и сарадња кроз истраживање етничких односа, идентитета и регионалне сарадње на Балкану“. *Годишњак за социологију*, IX(10–11): 151–170.
- Тодоровић, Д. (прир.) (2010) *Библиографија радова (2006-2010) истраживача ангажованих на пројекту 149014Д „Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције“*. Ниш: Филозофски факултет.
- WEF (2016) *Annual Report 2015-2016*. http://www3.weforum.org/docs/WEF_Annual_Report_2015-2016.pdf (приступљено 20. 4. 2018.).

Jelena Petković
Jelena Božilović

DEVELOPMENT OF YOUNG SCIENTIFIC RESEARCHERS WITHIN THE CENTER FOR SOCIOLOGICAL RESEARCH OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY, UNIVERSITY OF NIŠ

Summary: After 35 years of existence and work of the Center for Sociological Research at the Faculty of Philosophy, University of Niš, the paper deals with the development of scientific research, which has always been one of the priority goals of this Center. Firstly, a brief overview of the establishment and the institutional development of the Center for Sociological Research since its founding until today is presented, followed by an analysis of the representation of young scientists in research teams during project implementation and other activities, based on the examination of the scientific research activity of the Center. The paper also analyzes the scientific research development and academic maturation of young researchers through their doctoral dissertations, the visibility and availability of their scientific research (the possibility of publishing research results), and the opportunities for establishing scientific cooperation and scientific mobility in Serbia and beyond. For the purposes of this paper, the contents of archival, biographical and bibliographic material were analyzed, while the authors also relied on the years of their own personal experience within the Center for Sociological Research.

Keywords: Center for Sociological Research of the Faculty of Philosophy, University of Niš, young scientific researchers, science, society, sociology.

ЧЛАНЦИ

Гордана В. Стојић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет, Ниш

УДК 316.1:929 Сорокин. П;
323.27(47)
Оригинални научни рад

СОЦИОЛОГ И РЕВОЛУЦИЈА

Сажетак: Развој руске социологије био је тесно повезан са политиком и стањем у руском друштву. Октобарска револуција представља први прекид у њеном развоју: дефинисана као „буржоаска наука“, социологија је избрисана из корпуса друштвених наука, а неки од најистакнутијих социолога (као и других интелектуалаца) прогнани су из земље. У раду ће, кроз политичку и интелектуалну биографију руско-америчког социолога Питирима Сорокина, бити приказан утицај револуције на научну теорију и професионалну каријеру социолога.

У раду ће, након Сорокинове биографије, бити приказано његово политичко деловање до револуције и однос совјетске власти према немарксистичким интелектуалцима после револуције. Након тога, биће приказан утицај руске револуције на развој социологије у Русији и на промене Сорокиновог социолошког теоријског, методолошког и вредносног приступа.

Кључне речи: Октобарска револуција, социологија, Сорокин, социолошка теорија.

Више нисам револуционар јер је револуција катастрофа.

Сорокин

Увод

У једном тексту, инспирисаном између осталог и Сорокиновим анализама Октобарске револуције у Русији, Берто анализира на који начин су припадници средње и виших класе после револуције покушавали да нађу своје место у новом друштву. Управо је Сорокин, „поштовани али заборављени оснивач социологије друштвене мобилности“ (Bertaux 2009: 231), на основу емпиријског истраживања 1921–1922. године, оценио да су руске револуције из 1917. године биле један од највећих земљотреса који је потпуно преокренуо положај свих друштвених слојева: припадници буржоазије, средње класе, политичке класе, боље стојећих сељака и интелигенције доживели су пад на дно друштвене лествице, а више положаје заузели су радници, војници, сиромашни сељаци и лумпенпролетаријат, с једне стране, и међународни авантуристи, са друге стране. Барто наводи три могућности које су постојале за „класне непријатеље“ – ликвидација, емиграција или коришћење различитих стратегија којима су себи и својој деци омогућавали преживљавање и укључивање у друштво.¹ Као поли-

¹ Примери ових стратегија су укључивање у партију или „прање“ свог порекла – запошљавање као мануелних радника што им је након неколико година као припадницима радничке класе омогућавало школовање.

тички противник бољшевика и припадник руске интелигенције Сорокин је покушао, одричући се јавно политичког деловања, да се уклопи у ново друштво, али је 1922. емигрирао и никада више није посетио Русију.

Међутим, Сорокин није само један од путника са „брода филозофа“ (у његовом случају, воза). Његове везе са револуцијом су вишеструке. Сорокин је био активни учесник Фебруарске револуције 1917. године, а затим учествовао у отпору бољшевицима после Октобарске револуције. Његов политички ангажман и протеривање из земље део су процеса развоја социологије у Русији који је тесно повезан са великим друштвеним трансформацијама. Треће, револуција је била предмет његовог истраживања, а непосредни доживљај револуције утицао је на Сорокинов поглед на свет и на његову теорију, посебно у другој фази његове каријере у САД-у, у којој је, након великог почетног успеха, постао „парија“ америчке социологије. Његова биографија је класични пример „вијугаве љубави између интелектуалаца и револуције, компликоване тензије између теорије и праксе“ (Coser 1977).

Извори за проучавање Сорокиновог живота су богати. Објавио је више текстова о свом животу: дневничке записе из периода Руске револуције (1924), аутобиографију *Дуго путовање* (Sorokin 1963) и текст под називом „Социологија мог менталног живота“ у коме, примењујући социологију сазнања на микронивоу, анализира факторе који су утицали на промене тема његових истраживања, теоријских и филозофских схватања (Sorokin 1963а: 4). Секундарна литература о Сорокиновом животу такође је обимна. Његова биографија је богата и необична и привлачи и данас пажњу, може се рећи, у два смисла: прво, повезаност његовог животног искуства са погледом на свет и друштвеном теоријом коју је развио и друго, специфична академска каријера и положај у америчкој социолошкој заједници.

За анализу односа совјетске власти према „антисовјетској интелигенцији“ поред секундарне литературе, коришћена су Лењина писма и говори. Не само да је Лењин заузимао највишу позицију у хијерархији совјетске власти и непосредно утицао на доношење одлука већ је био најзначајнији идеолог бољшевика који је кроз своје партијске извештаје, говоре и текстове образлагао деловање органа власти.² Поред тога, у својим говорима и писмима он се бавио непосредно Сорокиновим радом³ и утицао на његову судбину⁴ па се његов однос према Сорокину може узети као пример политике бољшевичке власти према „буржоаским интелектуалцима“.

У раду ће, након Сорокинове биографије, бити приказано његово политичко деловање до револуције и однос совјетске власти према немарксистима.

² О Лењиновом схватању класног рата, одлукама које су водиле терору над становништвом СССР-а и разорним последицама тих одлука опширније у: Антонић 2010.

³ Сорокин наводи да је Лењин о њему објавио један позитиван и три негативна текста у којима га означава као „најистакнутијег идеолога реакције“, „заговорника ропства и кметства“, „нашег неумољивог непријатеља“ и слично (Sorokin 1963а: 27).

⁴ „Опште је позната чињеница да је, након што је Лењин оптужио Сорокина да има буржоаска схватања, овај био прогнан из Русије заједно са много других представника демократски и либерално оријентисаних интелектуалаца“ (Titarenko & Zdravomyslova 2017: 24).

стичим интелектуалцима после револуције. Након тога, биће приказан утицај руске револуције на развој социологије у Русији и на промене Сорокиновог социолошког теоријског, методолошког и вредносног приступа.

Биографија Питирима. А. Сорокина

Руско-амерички социолог Питирим Александрович Сорокин рођен је 1889. године у једном селу у Вологодској области (данас република Коми) у Русији. Првих десет година живео је у сеоској заједници народа Коми сличној руском миру. „Живећи и растући у овом типу заједнице, ја сам природно усвојио њихова веровања, моралне норме и обичаје – њихов дух једнакости и независности, ослањања на сопствене снаге и узајамне помоћи (Sorokin 1963: 15). Иако је касније живео прво у урбаном и индустријском руском *Gesellschaft*-у, а затим у америчким великим градовима, његово животно дело је у великој мери обликовано формативним годинама у том сеоском *Gemeinschaft*-у (Coser 1977).

Након нередовне основне школе први пут напушта свој завичај и одлази у Креновски семинар за наставнике (школу под надлежношћу РСЦ). На Психо-неуролошком институту у Санкт Петербургу студирао је право и криминологију и слушао предавања из социологије, а затим студирао и дипломирао на Петроградском универзитету 1914. године, где му је понуђено место „особе остављене на универзитету због припреме за професуру“ (Sorokin 1963: 76).

Године 1916. је магистрирао, а 1917. постао приватни доцент на Петроградском универзитету. После револуције докторирао је својим двотомним делом *Системи социологије* (Sorokin 1963a: 26). Из Русије одлази 1922. године прво у Чехословачку, а затим у САД где наставља академску каријеру; након шест успешних година на универзитету у Минесоти, прелази на Харвард где оснива одељење за социологију 1930. године. После објављивања *Друштвене и културне динамике* (1937) почиње његова маргинализација у америчкој социолошкој заједници. Последњу деценију на Харварду провео је истражујући љубав, алтруизам и солидарност. Изабран је за председника Америчке социолошке асоцијације 1965. године. Умро је 1968. године. Објавио је 35 књига у Русији и САД-у и око 200 текстова у научним часописима (Allen 1963: 497–506).

Политички ангажман до Октобарске револуције

Док је живео у заједници народа Коми, иако врло сиромашан, Сорокин није осећао озлојеђеност својим положајем ни револт против постојећег поретка. „Био сам члан сеоске заједнице, у миру са светом, својим сународницима и собом“ (Sorokin 1963a: 18). До промене у политичким схватањима долази са преласком у град: под утицајем сусрета са различитим људима, литературе и политичких догађаја (руско-јапанског рата и Фебруарске револуције из 1905. године), усвојио је нове идеје и вредности и постао „свестан друштвених услова“.

Моје раније прихватање царистичког монархијског режима и његове `капиталистичке` економије заменила су републиканска, демократска и социјалистичка

гlediшта. Претходна политичка незаинтересованост уступила је место револуционарном жару. Постао сам одушевљени мисионар револуције против цара и вођа Партије социјалиста револуционара⁵ у школи и суседним регионима. Насупрот социјалдемократима, Партија социјалиста револуционара је тврдила да је партија свих радних класа – сељака, радника и интелигенције. За разлику од марксистичког материјализма и економске интерпетације човека и историје, филозофија и социологија, Партија социјалиста револуционара била је много више идеалистичка или интегралистичка [...] Мој ранији *Weltanschauung* је био ближи овој врсти идеологије него `пролетерској`, `материјалистичкој`, `економској` идеологији марксистичке социјалдемократије. Ова сродност објашњава зашто сам изабрао Партију социјалиста револуционара, а не Социјалдемократску партију и зашто током читавог каснијег живота никад нисам био `инфициран` већином марксистичке идеологије.

Sorokin 1963: 44

Овај избор одредио је његов однос према револуционарној трансформацији друштва и његову политичку и професионалну судбину у Русији.

Први одлазак у затвор за Сорокина је био, као и за друге револуционаре, прилика за образовање („Човек узме одмор у затвору да чита, мисли и пише“) – читао је марксистичку, социјалистичку и анархистичку литературу, Толстоја, филозофске и научне књиге, посебно еволуционистичку литературу. По изласку из затвора, а затим и током студија, наставио је да агитује против царистичког режима међу радницима и сељацима, био хапшен још два пута. У свом дневнику он описује сарадњу есера са другим партијама, укључујући и социјалдемократе, што ће му касније спасити живот у бољшевичком затвору. Описујући то време он истиче:

Иако је револуција 1905–6. године била завршена, њене последице су и даље деловале и наставиле су свој двоструки рад на подривању остатака царистичког режима и припремању, планирању и почетку изградње новог режима који је требало да наступи. Читав друштвени, културни и политички живот земље био је у стању интензивног унутрашњег узбуђења које се испољавало у настајању и цветању нових струја у уметности; у интензивном пулсирању филозофске, хуманистичке и друштвене мисли; умножавања различитих политичких расправа и покрета, и легалних и илегалних.

Sorokin 1963: 77

После Фебруарске револуције 1917. године, као припадник есера, Сорокин је био члан Уставотворне скупштине, уређивао партијски лист и активно учествовао у политичком животу, постао секретар у влади Керенског, а затим и један од оснивача Сверуског сељачког совјета. Учествовао је у јавним сучељавањима са вођама бољшевика и био предмет “бичевања и ругања“ Троцког у *Правди* (пр. Nichols 2012: 381).

Сорокин истиче да је са Фебруарском револуцијом „стари режим нес-

⁵ Партия социалистов-револуционеров (ПСР), скраћено есери, основана 1901, најснажнија социјалистичка партија после Фебруарске револуције, искључена из власти 1918. године, део се прикључио бољшевицима, а део Белом покрету у Руском грађанском рату.

тајао у пепелу, а ником није било жао“, „његово величанство народ је био господар сцене“, а затим описује стање у Русији између две револуције: двовлашће између Извршног комитета Думе и Радничког и војног совјета и стварање привремене владе, поделу на друштвене патриоте и интернационалисте у погледу односа према миру са Немачком; губитак дисциплине у фабрикама и војсци, владу која губи тло под ногама између два центра моћи, моћ која води тиранији, своју беспомоћност да као функционер власти утиче на догађаје. Описује живот у Петрограду који постаје све тежи: „нереди, убиства, глад и смрт су свакодневна баналност” (Sorokin 1963: 126).

Отишао сам јуче из Петрограда у Велики Устјуг на позив сељака и других становника из области. Какво је олакшање напустити главни град са његовом гомилом која је стално у покрету, његовим нередом, прљавштином и хистеричком, и бити поново у мирном месту које волим.
Sorokin 1963: 119

Козер истиче амбивалентан однос многих интелектуалаца према револуцији, укључујући и Сорокина: иако су дуго апстрактно испољавали ентузијазам за револуцију, кад је до ње дошло, многе њене конкретне карактеристике су их одбијале (Cosser 1977). У свом дневнику Сорокин истиче: „Сви смо почели да схватамо да су револуција и радикализам у пракси сасвим другачији од тих идеја у теорији“ (Sorokin 1963: 126).

После Октобарске револуције и освајања власти од стране бољшевика, Сорокин је уређивао антибољшевичке листове (који су одмах по појављивању гашени), био ухапшен па ослобођен. Оба његова брата су страдала од стране бољшевика. Сорокин одлази на север земље покушавајући да организује отпор сељака против нових власти. Прогањан као контрареволуционар предао се полицији, а од смртне казне је спасен на Лењинов захтев, а на основу интервенције социјалдемократских познаника из заједничке борбе против царистичког режима. Крајем 1918. године вратио се у Петроград на универзитет.

После револуције: однос совјетске власти према немарксистичкој интелегенцији

Након неуспешног покушаја организовања отпора бољшевичкој власти, Сорокин је покушао да се уклопи у совјетско друштво и да настави да се бави науком. У отвореном писму,⁶ обраћајући се својим бирачима и члановима своје странке, Сорокин се јавно одрекао чланства у Уставотворној скупштини и чланства у Партији социјалиста револуционара. Он наводи мотиве за своју одлуку: у промењеним условима не може да буде најбољи представник воље народа, а због комплексне друштвене ситуације не може ни другима, а ни себи, да даје спасоносна политичка решења. Овоме додаје и лични мотив: жељу да се

⁶ Сорокин не помиње ово писмо у својој аутобиографији, али историчари руске социологије истичу да је после одрицања од политичког деловања и покајања Сорокину омогућен повратак на универзитет (уп. Добренџков, Кравченко 2003: 683).

врати прекинутом научном раду и културном образовању народа.

Протекла година револуције ме је научила једну једноставну истину: политичари могу да греше, политика може бити друштвено корисна, али може бити и друштвено штетна, док је рад у области науке и народног образовања увек користан и увек потребан народу, а посебно у доба радикалне реконструкције читавог државног и друштвеног живота.

Сорокин 1918⁷

На Лењинов захтев Сорокиново писмо је прештампано у *Правди* где је следећег дана објављен Лењинов текст „Драгоцена признања Питирима Сорокина“. Лењин говори о Сорокину као о „истакнутом члану Уставотворне скупштине и партије десних есера“ и главном сараднику десноесеровског листа *Вољ Народа*, као о „истакнутом човеку који је заузимао целом народу познат и одговоран политички положај“ (Лењин 1975б: 337; 1975а: 330). Сорокинова признања су „драгоцена“ јер је Лењин у њима препознао велики политички значај који нова власт треба да искористи. Он прво анализира разлоге који су мењшевике и есере⁸ одбили од пролетерске револуције: била је то њихова вера у буржоаску демократију (условљена њиховим класним положајем) и отпор Брестском миру; само су комунисти могли да разумеју да су неопходне „највеће националне жртве ради вишег интереса светске пролетерске револуције“ (Лењин 1975а: 331). Међутим, ти разлози су прошли па је један од најважнијих задатака бољшевичке власти да се искористи заокрет мењшевика и есера, најпре од непријатељства ка неутралности, а затим ка подршци совјетској власти. Иако се револуција ослања пре свега на пролетере и сеоску сиротињу, а бори против буржоазије и кулака, неопходно је не само да прихвати већ и да привуче средњег сељака, сеоског и градског занатлију, радника – дојучерашњег мењшевика и интелигенцију.

Ми смо извојевали чисто пролетерску основу совјетске власти [...] Али кад најдубље свеисторијске промене изазивају у маси непартијске, мењшевичке, есеровске демократије неизбежан заокрет на нашу страну, ми се морамо научити и научићемо да искористимо тај заокрет, [...] да тиме олакшамо рад на социјалистичкој изградњи, да неутралишемо последице тешког привредног расула, непросвећености, незнања, који задржавају победу социјализма.

Лењин, 1975а: 335–336

Наредних пар година Сорокин је радио на Петроградском универзитету, одбранио докторат, објављивао радове и књиге и спроводио емпиријска истра-

⁷ Његово писмо је праћено одговором редакције у коме се истиче да је Сорокинова идеја о уставотворној скупштини буржоаска и да он не види да диктатура пролетаријата даје смртну пресуду његовој партији. Такође се критикује његова жеља да се сакрије иза непартијске науке, храма народног образовања: „Ви желите да се сакријете, да не признате своје грешке. Врата науке су затворена за оне који патетичним брбљањем о својој непартијности не желе да помогну револуционарни пролетаријат. Науци не требају такви `трудбеници`“ (Сорокин 1918).

⁸ Лењин и бољшевици су мењшевике и есере, иако су били социјалисти, етикетирали као ситну буржоазију.

живања. Период своје биографије од 1919. до 1922. године Сорокин је назвао „живот у смрти“.⁹ Био је изложен нападима у штампи, означен као „ситнобуржоаски елемент“ и противник револуције; године 1921. забрањено му је да предаје на универзитету. Његове књиге *Глад као фактор* и *Принципи социологије* оцењене су као идеолошки неподобне и конфисковане.

Дубока криза која је наступила у Совјетском Савезу после Октобарске револуције (опадање производње и распрострањена глад) довела је до увођења *Нове економске политике* (НЕП) која је подразумевала дозволу приватне економске иницијативе у пољопривреди и индустрији. У свом политичком извештају на Једанаестом конгресу РКП(б) (март–април 1922) Лењин је, поред уверавања о исправном комунистичком путу Партије, образлагао нужност НЕП-а, „државног капитализма“, трговине са капиталистичким земљама и савеза са сељацима. Он је указао на то: да су комунисти „кап у океану“ у совјетском друштву, да немају знања за управљање предузећима, трговину и за обављање послова на које су распоређени и да зато морају да „почну да уче из почетка“. Треба искористити знање некомуниста („да се некомунистичким рукама гради комунизам“) и постављати стручне људе на одговарајуће позиције (у економији и администрацији) без озбира на то што нису комунисти или пролетери. У исто време Лењин истиче да „одступање ка капитализму“ захтева снажну борбу против ситнобуржоаских елемената који то одступање тумаче као долазак на сопствене позиције. Он не негира да су они у праву, али из политичких разлога их треба оштро и немилосрдно кажњавати:

И мењшевици и есери, који такође проповедају такве ствари, чуде се кад кажемо да ћемо за такве ствари стрељати. Они се запрепашћују, а ствар је јасна: кад војска одступа, потребна је сто пута већа дисциплина него приликом наступања, јер приликом офанзиве сви јуре напред. А ако сад сви почну да јуре назад, онда је пропаст неизбежна и неодложна.

Лењин 1976а: 162

Борба против критичара совјетске власти се појављивала. У тексту „О значају борбеног материјализма“ из марта 1922. године Лењин се осврће на један Сорокинов текст¹⁰ као пример за то како „савремена квазинаука у ствари служи као спроводник најгрубљих и најгнуснијих реакционарних погледа“:

Неки господин П. А. Сорокин објављује у том часопису опширна тобоже `социолошка` истраживања „О утицају рата“. Учени чланак врви ученим позивањем на

⁹ О томе како је доживео револуцију и постреволуционарни период говоре наслови и поднаслови поглавља у аутобиографији: „Холокауст: револуција 1917“, „Пошто је слобода, све је дозвољено“, „Светла и сенке“, „Агонија“, „Трагедија“, „Нова криза“, „Амбис“, „Profundis: 1918“, „Живот у смрти: 1919–22“ (Sorokin 1963).

¹⁰ Текст је објављен у часопису *Економист* бр. 1 (1922) који је издавало Руско техничко друштво. Лењин је оценио овај часопис као „орган савремених феудалаца који се крију под мантијом научности, демократизма и томе слично“ (Лењин, 1976б: 116), „очигледни белогардејски центар“ чије би готово све сараднике потпуно оправдано требало депортовати (Лењин 1976в). Часопис је излазио од децембра 1921. до јуна 1922. године.

социолошке` радове аутора и његових многобројних страних учитеља и другова. Лењин 1976б: 116

Иронични и подсмешљив Лењинов тон и етикетирање текста као политички неподобног, употреба речи „неки“ за Сорокина који је познат научник и (бивши) политичар и кога Лењин познаје, и стављање речи социологија два пута под наводнике наговештавали су судбину и Сорокина и социологије у Русији. У наставку текста Лењин истиче да је немали број оваквих научника плаћен од стране совјетске владе да образује младе генерације, а затим најављује:

Радничка класа у Русији умела је да извојује власт, али још није научила да се њоме служи, јер, у противном случају, она би такве предаваче и чланове учених друштава давно учтиво испратила у земље буржоаске „демократије“. Тамо је таквим феудалцима заиста право место.

Научиће, ако буде желела да научи.

Лењин 1976б: 116–117

И пре немира и побуне кронштадских морнара, на директни Лењинов захтев, теку припреме за решавање „проблема антисовјетске интелигенције која помаже контрареволуцију“. У писму Ђержинском у мају 1922. године Лењин истиче да њихову депортацију у иностранство треба извести што темељније: прегледати сва некомунистичка издања, прикупљати „систематске“ податке о политичком стажу, раду и стваралачкој делатности универзитетских професора и књижевника и задужити разборитог, образованог и паметног човека у ГПУ¹¹ за то (Лењин 1976в). Поред идеолошких противника совјетске власти и активних учесника штрајкова на универзитетима, на списку су се нашли и многи професори за које нису наведени идеолошки и филозофски ставови, осим уопштених тврдњи да погубно делују на студенте. Колчински указује на то да одсуство конкретних оптужби, можда, није било резултат нехата, већ је требало да створи осећај опште кривице и тиме застраши научну интелигенцију (Колчинский 2003: 469).

Хапшења су обављена у Москви и Петрограду 17. и 18. августа 1922. У исто време угашени су некомунистички часописи и издавачке куће. Интелектуалцима је понуђено да добровољно напусте Русију, потписавши пре тога две изјаве којима се обавезују да напусте земљу и обавештавају да ће, у случају повратка, бити осуђени на смрт. Међу више од стотину научника, професора, књижевника, лекара и других припадника интелигенције из Москве и Петрограда (касније и из Украјине) био је и Сорокин. ГПУ је преузео организовање пута, трошкове и обезбеђивање виза за депортоване. Већина је земљу напустила бродом (тзв. брод филозофа). Сорокин је возом из Русије отишао у Чехословачку.

У својој аутобиографији Сорокин истиче да је у том тренутку депортација из земље „најбоља ствар која може да ми се деси“. Ова његова оцена може

¹¹ Државна политичка управа – служба безбедности.

се тумачити са становишта услова у којима је живео и радио после револуције у Петрограду (немаштина, одсуство слободе истраживања и објављивања, удаљавање са универзитета, претња хапшењем) и судбине неподобних интелектуалаца који су остали у ССРП-у.¹² По одласку из Совјетског Савеза Сорокин наставља да се интензивно бави научним радом:

Ова преокупација радом спречила ме је да трошим време и енергију у стерилне политичке расправе тако честе међу политичким избеглицима свих великих револуција [...] Без губљења своје индивидуалности, што пре се прилагоде новој земљи боравка и почну да развијају свој креативни потенцијал, то боље за њих, њихову нову земљу и њихову стару домовину.
Sorokin 1963: 200–201

Управо је тема руске револуције била повод да Сорокин буде позван од угледних америчких социолога у САД да држи предавања. Књига *Социологија револуције* (Sorokin 1925) објављена је на енглеском 1925. године.

Руска социологија и револуција

Октобарска револуција представља први од три прекида у развоју руске социологије после којих је она сваки пут, одбацујући своје непосредно претходно социолошко наслеђе, почињала свој развој од почетка (Titarenko & Zdravomyslova 2017: 3).¹³ Да би се разумели ови дисконтинуитети, потребно је објаснити однос социологије и политике у руској историји. Барнес истиче да је руска социологија “можда најбоља могућа илустрација фундаменталне теорије социологије науке, према којој се на научну мисао гледа као на функцију укупне друштвене ситуације“ (Барнес 1982: 491).

Однос руске социологије и политике обухвата два међусобно повезана аспекта: однос власти према социологији као академској и научној дисциплини, и политички и друштвени ангажман социолога (Titarenko & Zdravomyslova 2017). Однос између власти и социологије у Русији био је много драматичнији и амбивалентнији него што је то био случај са другим друштвеним наукама: социологија је институционализована касније и зависила је више од политичке власти која је настојала да се заштити од критике социолога или да искористи социолошка знања за своју легитимизацију. Са друге стране, социолози су настојали да пруже власти и друштву критичке реформистичке идеје и побољшају друштво на основу научних сазнања, подржавајући или критикујући политичке пројекте. Заједничка црта бројних теоријских система била је да се ставе у функцију политике (Барнес 1982: 491). Многи социолози су били политички активни (чланови партија, политичких покрета или владајућих органа). “Међусобни однос социологије и власти, и социологије и друштва, био је увек различит, а врло често ни

¹² Светски познати економиста, Сорокинов пријатељ Кондратијев, избегао је прогон, али је 1938. године осуђен на смрт.

¹³ Други прелом настаје после Стаљинове смрти са Хрушчовљевим периодом либерализације, а трећи са периодом перестројке и наставља се са сломом совјетског система (Titarenko & Zdravomyslova 2017: 8–10).

власти ни друштву социологија није била потребна нити су волели њене критичке оцене“ (Titarenko & Zdravomyslova 2017: 11, ft. 4).

Рана руска социологија (од 1860-их до почетка 1920-их) развија се усвајањем идеја позитивизма, еволуционизма, марксизма и психологизма из западне социологије и прати развој социологије у свету: преводи дела западних социолога, доминација позитивистичког приступа, проучавање трансформације друштва од традиционалног ка модерном, посвећеност питањима предмета и метода социологије, настојања да се социологија изгради као строга наука, схватање улоге социологије у прогресивном преображају друштва. Касније се развијају националне школе (субјективистичке, хришћанске) и неопозитивистички приступ који истиче значај емпиријских истраживања и сцијентизма (Titarenko & Zdravomyslova 2017, Добренџков, Кравченко 2003). У овом развоју једну од најзначајнијих улога имао је Сорокин који је објавио неколико књига, укључујући и теоријско дело *Принципи социологије* и који се сматра оснивачем руске социолошке школе кривичног права и криминологије.

Институционални развој социологије је каснио јер социологија није била дозвољена као академска дисциплина (Titarenko & Zdravomyslova 2017, Sorokin 2015). Социологија добија академски статус тек 1908. године на приватном Психоневролошком институту у Санкт Петербургу. Неки од његових студената постаће светски познати научници – Сорокин, Тахтарев, Кондратијев, Тимашев. Процес институционализације социологије успорен је ратом и револуцијом. Руско социолошко друштво М. М. Ковалевски оснива се 1916. године и делује до 1922. године. Образовање за социологе уведено је први пут на петроградском универзитету 1917. године (током владе Керенског), а 1919–1920 социологија је издвојена као посебно одељење са Сорокином као првим изабраним управником (Sorokin 1963: 94). Социолошки институт је основан 1918, а угашен је 1921. године (Добренџков, Кравченко 2003: 677). Упркос репресијама, у првих неколико послереволуционарних година развој социологије обележавали су теоријски плурализам, постојање часописа и семинара на факултетима, деловање различитих друштава, раст броја издатих социолошких публикација, спровођење емпиријских истраживања. Носиоци овог развоја у великој мери су били теоретичари и професори немарксистичке оријентације. „Социолози на универзитетима углавном нису подржавали бољшевичку власт и обрнуто. Настајућој совјетској држави нису били потребни социолози. Напротив, заступајући немарксистичке идеологије, они су посматрани као идеолошки или политички противници државе“ (Titarenko & Zdravomyslova 2017: 23).

Улога Сорокина у институционализацији социологије у Русији била је огромна: он је био не само један од оснивача прве катедре за социологију (и њен председник) већ је писао уџбенике, представљао и коментарисао дела западних социолога, учествовао у оснивању и деловању института, удружења и часописа, спроводио емпиријска истраживања, искористио свој положај у прелазној влади за увођење социологије у образовне институције (опш. Добренџков, Кравченко, 2003: 667–686). После револуције објављивао је књиге и текстове који су, како због теоријског приступа (будући да је социологија проглашена

буржоаском науком) тако и предмета истраживања (глад, демографске промене) оцењивани као антисовјетски. На универзитету и у социолошком друштву држао је предавања у којима је критиковао марксистичку теорију класа и класне борбе са становишта емпиријске социологије (Добренџков, Кравченко 2003: 675) и објављивао критичке приказе књига марксистичких теоретичара.¹⁴

Большевици су „трпели“ стару науку и слободу говора кратко, 5–7 година, у периоду када су своје снаге усмерили на грађански рат и спољну интервенцију. Након тога, окренули су се унутрашњим, идејним непријатељима (Добренџков, Кравченко, 2003: 682). Све је изгледало као арена борбе против совјетске власти – универзитети, удружења, приватне издавачке куће, научни конгреси; залагања интелигенције за самосталност универзитета и побољшање материјалног положаја наставника и студената проглашавани су за антисовјетску делатност против које се мора борити крајњим средствима (Колчинский 2003: 468).

Преломна година за развој социологије била је 1922. када је Лењин поставио питање комунистичке контроле програма и садржаја друштвених наука на универзитетима; многим професорима је забрањено да предају, катедре за социологију су затворене, око 160 интелектуалаца прогнано из земље, плански се мења социјална структура студената и наставника, мења се положај професора и управљање универзитетом, уводи цензура приватних издања, гаси се Руско социолошко друштво, затим и име социологије нестаје из корпуса друштвених наука. У исто време развијају се програми и институције (институти, академије, часописи) којима се развија друштвена наука заснована на историјском материјализму.

После Стаљинове смрти са Хрушчовљевим периодом либерализације, развија се „совјетска социологија“ (1950-те–1980-те) која под кишобраном марксизма усваја (латентно) функционалистички приступ; социологија се у Русији по други пут институционализује. Током совјетског периода ниједно Сорокиново дело није преведено (чак ни као „самиздат“) нити је изучавана његова теорија.

Са урушавањем социјализма почиње нови период у развоју руске социологије: одликује га повећана слобода истраживања, оснивање нових социолошких центара и факултета, укључивање социолога у политички живот и јавне дискусије, раст интересовања за социологију и усвајање савремених теоријских струјања са запада (Titarenko & Zdravomyslova 2017: 8–10). Почетком

¹⁴ Између осталог, објавио је у часопису *Економист* критички приказ Бухаринове књиге *Теорија историјског материјализма: популарни уџбеник марксистичке социологије* (Сорокин 1922) у коме се може видети његово схватање социологије и однос према марксизму. Он наводи Бухаринову тврдњу да је наука класно условљена и да је пролетерска наука изнад буржоаске, а затим истиче да ће користити „буржоаско академски начин“ анализе књиге. Бухаринова књига је један од најбољих систематичних приказа марксистичке социологије, али у поређењу са савременом „буржоаском социологијом“ заостаје и у великој мери је погрешна. Ипак, Сорокин поздравља њено излагање јер ће упознавање буржоаских истраживача са њом јасно нагласити здраво језгро социолошке доктрине марксизма (Сорокин 1922).

1990-их први пут представља се Сорокиново стваралаштво, мада са „жалосним одлагањем“, његовим сународницима (Сојумонов 1992). Главне руске школе мисли развијене крајем 19. века, које су двадесетих година двадесетог века одбачене као „стране“ и „буржоаске“, постају поново врло цењене од 1990-их (Titarenko & Zdravomyslova 2017: 3).

Упркос овим дисконтинуитетима, постоје одређене одлике које одражавају континуитет руске социологије. Историјски контекст у коме настаје социологија (антагонизам између архаичних друштвених институција и прогресивних културних канона) утицао је на три кључне карактеристике руске социолошке традиције: јавна социологија (оријентација ка неакадемској публици и жеља да се промовишу промене у стварности); морални и етички интерес (јасно испољавање вредносне оријентације, посебан значај етичких и моралних тема у социолошкој пракси); усмереност на проблеме (стављање актуелних друштвених проблема у средиште пажње, доминација проблема над методом у социолошким истраживањима) (Sorokin 2015: 344). По схватању Павела Сорокина, ове одлике руске традиције видљиве су у раду Пителима Сорокина: његовом политичком ангажману, нераскидивој повезаности морала и сазнања (комбинације традиционалних руских вредности солидарности и саборности и западне социјалистичке идеологије до револуције, а након тога „интегрално знање“ као комбинација научног знања и вредности), усмерености на истраживање актуелних проблема друштва (глади, демографских промена током револуције) и доминација проблема над методом (истраживања љубави, сексуалног понашања и породичних односа у САД).

Утицај револуције на Сорокиново учење

Утицај Октобарске револуције на Сорокинову каријеру не може се ограничити само на присилну емиграцију. У овом раду усредсредимо се на два момента: Сорокинову социологију револуције и промене филозофских идеја и социолошког приступа.

Социологија револуције

Сорокинова теорија револуције спада у пионирска дела о овој теми (Lipsky 1976: 499, Goldstone 1980: 425, Sztompka 1994: 309). Његова анализа обухвата узроке, ток и последице револуције. Заснива се на његовом искуству и емпиријском истраживању Руске револуције и на истраживању секундарних извора о другим револуцијама. Штомпка истиче да је Сорокин развио прву модерну теорију револуције оценивши је као пример бихејвиористичког приступа јер се концентрише на револуционарно изопачавање понашања појединаца, а узроке такве перверзије тражи у области основних људских потреба или инстинката. Револуција представља фундаменталну промену типичног људског понашања у шест области: говора, власништва, сексуалности, ауторитета и подређености, и религиозних, моралних, естетских и других стечених обли-

ка понашања. У одговору на питање „зашто“ долази до револуција Сорокин истиче два чиниоца: прво, репресија главних инстинката већине становништва и немогућност њиховог задовољавања (при чему мотивација револуционарних маса зависи од тога „шта су имали пре“ и „шта други имају“) и друго, неспособност владајућих елита да применом моћи брани постојећи поредак (Sztompka 1994: 309–310).

Сорокин је сматрао да свака револуција пролази кроз три фазе: прва, кратка фаза радости због ослобођења и великих очекивања; друга, деструктивна фаза неселективног уништавања свега што стоји на путу револуцији и трећа, конструктивна фаза изградње новог друштвеног, културног и личног поретка (Sorokin 1963: 106).

Сорокин је извршио темељна истраживања утицаја револуције на мобилност, стопе склапања брака и развода, стопе рађања и смртности, криминалних дела и слично и показао да су се ови показатељи значајно променили као последица револуције. Та Сорокинова истраживања упућују на значајно питање: какве су последице револуције на демографске карактеристике друштва (Goldstone 1980: 453).

Голдстоун (Goldstone) смешта Сорокина у прву генерацију теоретичара (између 1900. и 1940. године) која је пажљиво истраживала образац догађаја током револуција, али јој је недостајала шира теоријска перспектива (Goldstone 1980: 425–426). Док он сматра да се, због недостатка теоријске основе, узроци револуција објашњавају слабо спецификованим или *ad hoc* психолошким схемама као што је Сорокиново „потискивање основних инстинктивних потреба“, Липски оцењује да Сорокин примењује социолошко гледиште и наглашава „природу и међусобни однос групних припадности, улога, поделе рада, класне структуре и вредности“ (Lipsky 1976: 497–498).

Као што је већ наведено, Сорокин је позив за долазак у САД добио од истакнутих америчких социолога Хејза (Hayes) и Смола (Small) да би одржао предавања о Октобарској револуцији, актуелној теми о којој није било довољно информација, а о којој је он, као социолог и као учесник, могао најбоље да упозна америчку академску и ширу јавност. Сорокинова предавања изазивала су противречне реакције: део академске јавности који је био наклоњен револуцији је негодовао, али су истакнути социолози бранили право Сорокина да као научник јавно износи своје анализе. Књига *Социологија револуције* такође је наишла на противречне реакције.

Сорокинов колега са Харварда, историчар Абот (Abbott 1925) оценио је да од рада Ле Бона није било тако изузетне, интересантне и поучне књиге о тако важној социолошкој теми при чему је Сорокинова предност у томе што је је „радио такорећи у лабораторији револуције“. Абот истиче да је, осим посматрања, Сорокин користио большевичка документа што његовој анализи даје потребну објективност, као и да је анализирао не само большевичку револуцију већ револуцију уопште. Гиддингс (Giddings 1927) оцењује *Социологију револуције* као „све у свему најбољу студију психологије револуције урађену до сада“.

На другој страни, оцене у најважнијим социолошким часописима биле су негативне. У приказу објављеном у *American Journal of Sociology* (Grierson 1925) истиче се да је Сорокин дозволио свом темпераменту да га надвлада, да су његове научне оцене због тога замагљене, однос према бољшевицима увредљив и да због емоционалне осетљивости напушта научно тле. У приказу се не наводе његове основне идеје о револуцији, али се истиче да књиге обилује јединственим материјалом. На жалост, Сорокин није успео да направи довољну дистанцу у односу на Руску револуцију, што је штета јер кад то успе, онда напише одлична поглавља као што је нпр. оно о узроцима револуције (Grierson 1925: 399–400).

Роберт Парк (Park 1926) је негативно оценио Сорокинову књигу како у погледу примењеног теоријско-методолошког приступа тако и у погледу идеолошке острашћености. Не само да Парк критикује „натуралистички“ приступ по коме се револуција посматра као „чисто природни феномен, конвулзија природе“, већ истиче да су Сорокинове генерализације пука елаборација очигледног. Он оцењује да је књига сугестивна: они који су жељни чињеница којима би дискредитовали комунизам као економски и политички идеал, наћи ће их у овој књизи. То објашњава, по Парковом схватању, зашто је ова књига (коју није ни лако ни интересантно читати) наишла на повољне коментаре у популарним приказима упркос свом натуралистичком стилу (Park 1926: 231–232).

Барнес (1982: 960) истиче да се *Социологија револуције* не убраја у значајнија Сорокинова дела; она „није првенствено студија о друштвеним условима и друштвеним узроцима револуција, већ трактат о патологији човековог понашања“ који је Сорокин створио под утицајем Парета, Фројда и Павлова. Револуција је „злочин масовних размера“, анархија и разарање, последица нагона ослобођених умне контроле. Барнес истиче да, због Сорокиновог емоционалног предубеђења, његова студија револуције нема већу вредност, али „најбоље открива основу личног ауторовог става према човеку и друштву“ (Барнес 1982: 961).

Проблем друштвених немира и револуција остаће трајна тема Сорокиновог проучавања при чему се његов вредносни однос према револуцији није променио. У *Друштвеној и културној динамици* (на основу квантитативне анализе 1622 историјских догађаја – од мањих немира до револуција), он закључује да „они који сањају о `револуцијама без крви` имају мало шансе да свој сан испуне (неких пет од укупно сто). Онај који тежи да изазове неред мора бити спреман на то да ће тако доћи до насиља, то јест да ће он у њима бити сведок, жртва или извршилац“ (Сорокин 2002: 529). Резултати ових истраживања потврђују његову критику теорије прогреса: прва четвртина двадесетог века је „до сада био најкрвавији и најбурнији период и, самим тим, један од најбруталнијих и најмање човечних у историји западне цивилизације, а можда и у читавој приповести човечанства уопште“ (Сорокин 2002: 532). Овакав став према револуцији утицао је на одбацивање не само идеје прогреса, већ и идеала модерне западне цивилизације (Барнес 1982: 959).

Револуција и Сорокинова социолошка теорија

Сорокин истиче да је формулисање (односно промена) његових филозофских становишта и погледа на свет (а затим и теоријске и методолошке оријентације у социологији) практично завршено са одласком из Русије (Sorokin 1963a). Његов интелектуални развој одвијао се под снажним утицајем друштвених промена и личног искуства. Сеоска заједница народа Коми заснована на обавезујућим моралним нормама и узајамној помоћи, православна религија обogaћена преживелим паганским веровањима, затим естетика недирнуте природе, народна и црквена уметност и руска класична литература обликовали су његов први поглед на свет. То је идеалистички поглед на свет у коме су бог и природа, истина, добро и лепота, религија, наука, уметност и етика на неки начин уједињене у хармоничном међусобном односу и из кога је Сорокин понео вредности једнакости, независности, ослањања на сопствене снаге и узајамне помоћи (Sorokin 1963a: 14, 18).

До прве промене долази са преласком у град на школовање под утицајем, са једне стране, литературе коју чита, а са друге стране, новог друштвеног окружења. У периоду од 1906–1916. године (када магистрира) уобличава се његов нови поглед на свет. Филозофски то је била варијанта емпиријског неопозитивизма или критичког реализма, заснованог на логичким и емпиријским научним методама. Социолошки приступ је био једна врста синтезе контовско-спенсеријанске социологије еволуције и прогреса, кориговане и допуњене теоријама руских научника и мислилаца (Миахиловског, Лаврова, Де Робертија, Петражицког, Ковалевског, Павлова, Толстоја и Достојевског) и теоријама најзначајнијих социолога (Диркема, Зимла, Вебера, Парета, Маркса и других социолога). То је био један оптимистички поглед на свет, сличан погледу на свет руских и западних мислилаца прве декаде 20. века (Sorokin 1963a: 27–28). У складу са тим било је његово прихватање идеја о потреби револуционарне промене руског друштва. За Сорокина, као и за многе друге руске социологе, лична укљученост у јавне и политичке активности је често служила као вредан извор експертизе и инспирације за социолошка истраживања (Sorokin 2015: 346). Искуство из затвора утицало је на то да се определи за студије криминологије и права и истраживање за прву књигу *Злочин и казна, подвиг и награда* (1913).

Први светски рат и револуција нису утицали само на његове политичке ставове. Стање у друштву утицало је на теме истраживања (друштвена покретљивост, утицај глади на понашање људи, демографске промене изазване револуцијом) као и на његове филозофске и социолошке погледе:

Ова неочекивана светска експлозија сила незнања, нехуманости и смрти у наводно цивилизованом и просветљеном човечанству двадесетог века, присилила ме, као и многе друге, да темељно преиспитам моја “слатка и весела” гледишта о човеку, друштву, култури и вредностима, који се сви крећу, према овим гледиштима, хармонично од незнања ка мудрости и науци, од варварства ка величан-

ственој цивилизацији, од “теолошког” ка “позитивном” стадијуму, од тираније ка слободи, од сиромаштва ка неограниченом просперитету, од ружноће ка све префињенијој лепоти, од анималности ка племенитом човечанству и моралу. Sorokin 1963a: 29–30

Догађаји од 1914. до 1922. године утицали су на то да ослаби његова вера не само у прогрес већ и у позитивистичку науку и да постепено развије ново схватање човека, друштва и научног сазнања: интегралистичко схватање људске личности и знања. Основни чинилац друштвене, културне и личне промене јесу културно-ментални фактори, а не друштвени фактори структуралног састава група и друштвених класа (Sorokin 1963a: 20, 24).¹⁵ Донекле потиснути у његовој неопозитивистичкој фази, јачају утицаји културе и друштвене праксе заједнице народа Коми; магловито сећање на комуналне и спиритуалне вредности из тог села остаће за њега модел доброг живота (Simirenko 1973: 88).

Николс (Nichols 2012: 377–378) истиче да је кључ за разумевање противречности Сорокиновог деловања (како научног тако и јавног), који често измиче историчарима социологије у САД-у, друштвено-политички, културни и интелектуални контекст у коме је развио поглед на свет, као и животно искуство политичког прогона, револуције и глади. Ови услови су утицали на четири карактеристике Сорокиновог социолошког „стила“ предавања, истраживања, писања и заступања: енциклопедизам, полемички карактер деловања, пророчки стил, и популаризирана и јавна социологија. Такође су утицали на теме које ће имати истакнуто место у Сорокиновој социолошкој каријери у САД-у: интегрално знање, опадање Запада, морална и неморална сексуалност, анархизам и алтруизам (Nichols 2012: 388).

Сорокинова интелектуална трансформација одвијала се постепено. У првим годинама рада у САД, у доба док се одвија његова интеграција у америчку социолошку заједницу, Сорокин се бави различитим темама (друштвена покретљивост, рурална социологија, истраживање времена) у складу са методолошким канонима социологије као позитивне науке. „Одступања“ од ових канона нису толико заступљена да би утицала у већој мери на прихваћеност његових радова. Реконструкција новог схватања сазнања, човека, друштва и историје, које Сорокин назива *интегралистички систем* филозофије, социологије, психологије, етике и вредности (Sorokin 1963: 205), завршена је до краја 1920-их. Социолошкој заједници нов приступ представљен је делом *Друштвена и културна динамика* (1937) које је Сорокин сматрао својим *tagnum opus-ом*, а којим почиње његово удаљавање од главних токова развоја социологије и његова маргинализација у америчкој социолошкој заједници.

¹⁵ Анализирајући свој интелектуални развој Сорокин истиче да је до промена његовог погледа на свет дошло иако није мењао ни друштвени положај ни класну припадност, нити се мењала структура групе, што га је учврстило у уверењу да су за промену одговорне нове идеје, вредности и аспирације и начин на који је вршио селекцију и развој тих идеја (Sorokin 1963a: 20).

Завршна разматрања

Тесно повезана са политиком и друштвом у коме се развијала, руска социологија се након Октобарске револуције нашла на губитничкој страни. Притом није реч само о политичком и јавном деловању социолога, већ и о социолошкој теорији и пракси – не само о сукобу две идеологије већ и две концепције друштвених наука. Због тоталитарног карактера идеологије и режима који је успостављен, није било могуће постојање различитих теоријских концепција у друштвеним наукама. Социологија је посебно била погођена оваквом политиком јер је по дефиницији (уз још неке науке) била проглашена буржоаском науком, а историјски материјализам једином научном теоријом друштва.

Бољшевички режим је у конкретном деловању према социологији и другим друштвеним наукама испољавао одређени прагматизам руководећи се критеријумима политичке користи.¹⁶ У исто време, одвијала се огорчена борба против идеолошких противника у којој је гушење критичке мисли стављено испред интереса друштва – упркос томе што је и сама власт била свесна разорних последица недостатка образованих људи.

Губитак у развоју руске науке и, још више, у разумевању друштва и решавању друштвених проблема настао одласком истакнутих научника после револуције није могуће, осим кроз неку „алтернативну историју“, предочити. Представу о томе можемо донекле добити процењујући очигледан добитак земаља пријема. „Ток научника емиграната, који су бежали од тираније ауторитаризма и ексцеса рата и револуције, обогатио је квалитет америчког интелектуалног, научног и естетског живота [...] Социологија је такође имала користи од овог интелектуалног прилива“ (Johnston 1986: 107). На другој страни, ова „велика сеоба“ научника између два рата из источне Европе, а затим и из Немачке и Аустрије, представљала је велики хендикеп за европску социологију (Јалман 2004: 32).

Занимљиво би такође било спекулисати о томе шта би се десило са каријерама истакнутих социолога (Тимашева, Гурвича и Сорокина) који су напустили Совјетски Савез у периоду 1920–1922. да је пропао покушај бољшевика да преузму власт (Simirenko 1973: 84). Симиренко истиче да су сва три социолога из револуције изашла са одлучношћу да своју поруку пренесу свету, али су своје искуство промишљали на врло различите начине. Тимашев је одговорио одбраном традиције, Гурвич повлачењем у истраживање човекове унутрашње духовности, а Сорокин интелектуалном побуном (Simirenko 1973:87). Та побуна је значила не само одбацивање идеје прогреса већ и одбацивање идеје социологије као „строге науке“. Његово разумевање себе као социолога се променило: користећи Фридрикову терминологију,¹⁷ од свеште-

¹⁶ Пример тог прагматизма јесте однос власти према Ивану Павлову, добитнику Нобелове награде, кога је власт толерисала и омогућавала услове за истраживања упркос његовим неприхватљивим политичким ставовима.

¹⁷ Фридрих (Robert W. Friedrichs) сматра да је основна подела у социологији (на основу тога како

ника постао је пророк, „конзервативни хришћански анархист“ (Sorokin 1963a). Док су овакве идеје могле да се уклопе у неке традиције руске мисли, биле су потпуно неприхватљиве за америчку социологију у време када се она управо борила да докаже свој научни статус.

Сорокинови списи пружају упечатљиву слику револуције која доноси незаконоће, несигурност, терор и потпуно негирање људског живота као вредности. Истраживање револуције (како избор тема тако и интерпетација узрока, тока и последица) обликовано је његовим примарним искуством – револуција је разарала институције и вредности којима је био посвећен и доносила патње становништу, посебно сељацима са чијим интересима се идентификовао. Она је била супротност његовом схватању о томе како би требало да се изведе нужна реконструкција руског друштва – вођена расположивим научним сазнањима и обавезујућом снагом универзалних и трајних моралних норми што би довело до плодне и безболне трансформације друштва (Sorokin 1963a: 29). До краја свог живота остао је веран начелу да износи истину, али та истина више није била позитивистичко вредносно неутрално научно сазнање. У обраћању студентима Петроградског универзитета 1922. године, припремајући их за живот после студија, Сорокин ће им послати поруку: „Свет није само радионица, већ и највећи храм, где је свако биће, и пре свега свако људско биће, божанска светлост, неповредива светиња“ (нав. пр. Nichols 2012: 388). Последње деценије своје каријере у САД провешће у истраживању алтруистичке љубави и солидарности, неопходних за опстанак друштва и благостање људи, а потпуно занемарених као истраживачке теме у социологији.

Литература

- Антонић, С. (2010) „Класни рат: Лењиново наслеђе“. *Социолошки преглед*, XLIV(2010), бр. 2, стр. 159–204.
- Барнес, Х. Е. (1982) *Увод у историју социологије*, други том. Београд: БИГЗ.
- Добренџков, В. И., Кравченко, А. И. (2003) *Фундаментальная социология. Т. 1. Теория и методология*. Москва: ИНФРА-М.
- Колчинский, Э., И. (2003) „Философские парадоксы“ у: *Наука и кризисы* (ред-сос. Э., И. Колчинский), С. Петербург: „Дмитрий Буланин“, с. 465–473. Доступно на: <http://www.ihst.ru/projects/sohist/books/naukaikrizisy/465-473.pdf> (приступ 27. 8. 2018)
- Лалман, М. (2004) *Историја социолошких идеја*. Том II: Од Парсонса до савремених социолога. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Лењин, В. И. (1975a) „Драгоценна признања Питирима Сорокина“. У: В. И. Лењин *Дела*, том 32 (мај – децембар 1918). Београд: Институт за међународни раднички покрет, Југославија публик, стр. 329–336.
- Лењин, В. И. (1975b) „Говор на свечаном скупу 20. новембра 1918. године у част

социолози виде своју улогу, односно себе у друштву), подела на свештенике и пророке (опш. Милић 1997: 42–43).

- В. И. Лењина“. У: В. И. Лењин *Дела*, том 32 (мај – децембар 1918). Београд: Институт за међународни раднички покрет, Југославија публик, стр. 337–338.
- Лењин, В. И. (1976а) „Политички извештај централног комитета РКП(б)“. У: В. И. Лењин *Дела*, том 35 (јануар 1922 – март 1923). Београд: Институт за међународни раднички покрет, Југославија публик, стр. 149–180.
- Лењин, В. И. (1976б) „О значају борбеног материјализма“. У: В. И. Лењин *Дела*, том 35 (јануар 1922 – март 1923). Београд: Институт за међународни раднички покрет, Југославија публик, стр. 110–117.
- Лењин, В. И. (1976в) „Писмо Ф. Е. Ђержинском“, бр. 509. У: В. И. Лењин *Дела*, том 40 (писма јун 1921 – март 1923). Београд: Институт за међународни раднички покрет, Југославија публик, стр. 324–325.
- Миљин, В. (1997) *Социологија – наука друштвене кризе. Главни токови и правци развоја*. Београд: Правни факултет.
- Сојумонов А. Ю. (1992) „Судьбы и пророчества Питирима Сорокина“. Предисловие у: Сорокин, П. А. *Человек. Цивилизация. Общество* (Общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Сојумонов). Москва: Издательство политической литературы (Политиздат).
- Сорокин, П. А. (1918) „Письмо в редакцию `Крестьянские и Рабочие Думы`“ https://royallib.com/read/sorokin_pitirim/pismo_v_redaksiyu_gazeti_krestyanskie_i_rabochie_dumi.html#0 (приступ 20. 10. 2017).
- Сорокин, П. А. (1922) „Рецензия на книгу Н. Бухарина `Теория исторического материализма`. Популярный учебник марксистской социологии“. *Экономист*, 1922, No 3, с. 143–148. <https://coollib.com/b/42506/read> (приступ 12. 5. 2018)
- Сорокин, П. А. (2002) *Друштвена и културна динамика*. Подгорица: ЦИД.
- Abbott, W. C. (1925) „The Working of Revolution“. *The Saturday Review of Literature*, April 11, 1925, p. 664. <http://www.unz.org/Pub/SaturdayRev-1925apr11-00664> (Access 25. 7. 2018)
- Allen, P. J. (ed.) (1963) *Pitirim A. Sorokin in Review*. Durham, N.C: Duke University Press.
- Bertaux, D. (2009) „Transmission in Extreme Situations: Russian Families Expropriated by the October Revolution“. In: Bertaux, D. & Thompson, P. R. (eds.) *Pathways to Social Class. A Qualitative Approach to Social Mobility*. New Brunswick: Transaction Publishers, pp. 230–258.
- Coser, L. A. (1977) *Masters of Sociological Thought: Ideas of Historical and Social Context* (2nd ed.). New York: Harcourt Brace Jovanovich. <http://media.pfeiffer.edu/iridener/DSS/#sorokin> (Access 25. 7. 2018).
- Giddings, F. H. (1927) „Sociology á La Carte“. *The Saturday Review of Literature*, August 6, 1927, p. 21.
- Goldstone, J. A. (1980) „Theories of Revolution: The Third Generation“. *World Politics*, Vol. 32, No. 3 (Apr. 1980), pp. 425–453.
- Grierson, J. (1926) „Review of *The Sociology of Revolution*“. *American Journal of Sociology*, Vol. 31, No3, pp. 399–400.
- Johnston, B. (1986) „Sorokin and Parsons at Harvard: Institutional Conflict and the Origin of a Hegemonic Tradition“. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, Vol. 22, April 1986, pp. 107–127.

- Lipsky W. E. (1976) „Comparative Approaches to the Study of Revolution: A Historiographic Essay“. *The Review of Politics*, Vol. 38, No. 4. (Oct. 1976), pp. 494–509.
- Nichols, L. T. (2012) „Sorokin as Lifelong Russian Intellectual: The Enactment of a Historically Rooted Sensibility“. *The American Sociologist*, Vol. 43, No. 4, pp. 374-405. doi: 10.1007/s12108-012-9167-0
- Park, R. E. (1926) „Sorokin Pitirim A. *The Sociology of Revolution*“, book review. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 123, pp. 230–231.
- Simirenko, A. (1973) „Social Origins, Revolution and Sociology: The Work of Timasheff, Sorokin and Gurvitch“. *The British Journal of Sociology*, Vol. 24, No.1, pp. 84-92. doi: 10.2307/588800
- Sorokin, P. A. (1925) *The Sociology of Revolution*. Philadelphia & London: J. B. Lippincott Company. Available at: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.515710>
- Sorokin, P. A. (1963) *A Long Journey*. New Haven, CT: College and University Press.
- Sorokin, P. A. (1963a) „The Sociology of My Mental Life“ in: *Pitirim A. Sorokin in Review* (ed. P. J. Allen). Durham, N.C: Duke University Press, pp. 3–36.
- Sorokin, P. (2015) „The Russian Sociological Tradition from the XIXth Century Until the Present: Key Features and Possible Value for Current Discussions“. *American Sociologist* Vol 46, No. 3, pp. 341–355. doi: 10.1007/s12108-015-9258-9
- Sztompka, P. (1994) *The Sociology of Social Change*. Oxford, UK & Cambridge, USA: Blackwell.
- Titarenko, L. & Zdravomyslova, E. (2017) *Sociology in Russia: A Brief History*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Gordana V. Stojić

THE SOCIOLOGIST AND THE REVOLUTION

Abstract: The development of Russian sociology was closely related to politics and the situation in Russian society. The October Revolution represents the first break in its development: defined as “bourgeois science”, sociology has been erased from the corpus of social sciences, and some of the most prominent sociologists (as well as other intellectuals) have been expelled from the country. The influence of the revolution on the scientific theory and professional career of sociologists will be shown through the political and intellectual biography of the Russian-American sociologist Pitirim Sorokin.

The paper deals with Sorokin’s political activities before the revolution and the treatment of the non-Marxist intellectuals by the Soviet authorities after the revolution. After that, the influence of the October Revolution on the development of sociology in Russia and the changes of Sorokin’s sociological theoretical, methodological and value approach will be shown.

Key Words: The October Revolution, Sociology, Sorokin, Sociological Theory.

Љубинко Милосављевић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет, Ниш

УДК 123; 326
Прегледни научни рад

СЛОБОДА И РОПСТВО

Сажетак: Аутор полази од уверења да је историја социјалних теорија подстицање на слободу, а друштвени живот њом обликован представља историју стицања слободе, или хегеловски речено, остварење свести о слободи.

У негативној утопији Џорџа Орвела у једној пароли идентификују се слобода и њена супротност – *Слобода је ропство*. Ова идентификација тумачена је као негативно-утопијски став, упозорење за будућност, израз страха од ње, као непожељна могућност. Међутим, та будућност је већ увелико време у коме живимо. Овај рад бавиће се вредношћу слободе како је схватана од антике до савременог доба, али и опаком могућношћу да она у савременом и будућем свету уступи место својој негацији.

Кључне речи: социјалне теорије, слобода, ропство, Џорџ Орвел, савремени свет.

Мора се непрестано понављати да је човек биће противречно и да се налази у конфликту са самим собом. Човек тражи слободу, у њему је огроман порив ка слободи и он не само да лако доспева у ропство, него он ропство и воли. [...] Човек је обавезан не да остане господар, већ да постане слободан човек. [...] Поробљавање другог је исто тако поробљавање себе самога.

Николај Берђајев

Слобода и ропство су контрадикторни појмови; други појам је негација садржаја првог и обрнуто. Ропство је не-слобода, одсуство слободе; слобода је одсуство принуде, одагнано ропство. У хегеловском филозофско-историјском начину мишљења слободе и ропства током историје заправо и нема све до старогрчког света, где су једни слободни други робови, јер је у историјски старијим источњачким деспотијама слободан могао бити само један, деспот, који је самим тим био роб сопственог деспотовања.

Ханс Кремер сматра да пре Грка није постојао филозофско-етички и психолошки појам слободе. Историјски прелом у мисли о слободи збио се током Грчко-персијских ратова, мислио је исти аутор. То значи да се појам слободе родио из историјске свести о могућности ропства, из опасности од персијског поробљавања. Грци су се уплашили могућих последица персијског похода по њихову егзистенцију, жртвовали су се као заједница, сачували и увећали сопствену слободу, бар утолико што су постали свесни потребе за њом и вредности коју она собом носи. Тиме је слобода претворена у вишу од највиших вредности, у ону која нема реалну материјалну противвредност ни цену.

Али, у исто то време слободни, и од персијског могућег ропства ослобођени Грци, имали су своје робове. То упућује на бивалентно поимање и

осећање слободе; оно што је вредност за нас није и не мора бити вредност у нашем одношењу према другом. Слободом се сматрала елиминација владавине другог, али не увек и одсуство наше и сваке друге доминације над другим. Уживање у властитој слободи као да није могуће док неко за њу не робује. Потреба за туђим робовањем је покретач историје, али је то исто и потреба за ослобођењем од тог и таквог стања. Слобода не би била ни циљ ни вредност да нема вазда претећих опасности од стања која се мисле њеном негацијом.

Историјско-генетички гледано у природном, предкултурном и предцивилизацијском стању постојала је апсолутна слобода која је била угрожена, али не од институционалног ропства већ од немогућности опстанка у природи. Ропство човека у природи и од природе са цивилизовањем света се постепено претворило у своју супротност, у поробљавање природе. Ова врста надметања се наставља и веома заоштрава тако да страх од природе, ни до данас, упркос превеликим остварењима у владавини над њом, није исчезао. Штавише, он постаје све присутнији и изразитији због учесталих катаклизми које се сматрају последицама климатских промена. Од доба хуманизма човек је пројектован да буде господар света. У ово наше технолошко доба он је задобио изузетну моћ над природом али уз истовремену апсолутну немоћ пред њеним све чешћим „осветничким“ хировима.

Слобода је стање људске ситуације, никако не природно стање већ продукт цивилизовања. Ропство је то исто али супротног усмерења. Слобода и ропство се рађају и нестају само у друштвима, у државном стању и предају историји. Срећни дивљак, када је био откривен са открићем Америке, није био ничији роб, али је његова „дивљачка“ срећа одмах замењена ропством сличним оном какво имају животиње истргнуте из природе и смештене у зоолошким вртovima.

У појмовном смислу ропство је угрожавање, одузимање нечије слободе, тим пре што слобода у ропству по дефиницији није присутна. Платон је робове сматрао неопходним али и незгодним поседом, што су каткад добро осетили неки њихови господари, они који нису умели да од својих робова сачувају неке своје тајне, па су их робови имали у својим шакама. Велики Атињанин је неговао неку врсту сажалења према робовима. Позивао се на Хомеров став из *Одисеје* по коме Зевс узима половину врлине човеку којег час робовања снађе. А врлина је чешће од слободе била разматрана тема у старогрчким расправама, што значи да је слобода пре била етичка него социјална категорија.

Аристотел је чини се више од осталих старогрчких мислилаца посвећивао пажњу слободи и ропству. Чувено је његово одређење ропства по природи које је чешће наилазило на чуђење него на покушаје разумевања. Јер мора се признати – писао је он – „да су једни људи по природи слободни, а други робови и да је за робове и корисно и праведно да робују“ (Аристотел 1960: 11). (Ово запажање у сасвим модификованом виду формулисаће Ерих Фром (1964) у свом учењу о бекству од слободе, одређујући не само разлоге већ и социјално-психолошке механизме бекства од слободе, ка једном виду драговољног робовања, а да се за њега и не зна). Још је Аристотел морао да примети да природа

додуше не ствара обућаре и друге занатлије, јер се ови послови морају да уче, али се са урођеним склоностима за ропство као природним деформитетом рађа мноштво људских бића.

Слободу је Аристотел сматрао основним принципом демократског уређења. Права карактеристика слободе је умешност владања и потчињавања. То је прво обележје демократије. Њено друго обележје је да се под слободом подразумева живот којим се живи како се хоће, док ропство карактерише то да се не може живети по својој вољи. Робовањем се, по Аристотелу, не може сматрати живот у складу са државним уређењем већ је оно средство за његово одржавање. Да је овај став заувек остао функционалан никако не би било нововековних револуција, посебно оних у име слободе, а свима њима остварење слободе био је основни покретачки мотив.

Са демократијом у полису проширивало се поље слободе, уз изналажење могућности да она не буде обесмишљавана и ограничавана нечијом властољубивошћу. Такве склоности су се санкционисале, али не ограничавањем слобода већ остракизмима, привременим прогонствима, кажњавањем љубитеља властољубивости и неслобода. Када је слобода демократског типа, која је подразумевала непосредно и директно учешће у државним пословима, постала немогућа због превеликог раста држава, дошло је до рационализација таквог њеног одсуства. Стоици и епикурејци су, сваки на своје начине, таквим рационализацијама давали оригиналне доприносе све до сагледавања могућности да мудрац ипак може и у ропству да буде слободан. У друштвеном свету, у коме је живела и када је нестајала, слобода је своју егзистенцију могла да сачува само у мисли и њеним посредством.

У средњем веку слобода се, генерално гледано, као и свака власт, сматрала божјим даром, чедом божје милости у сразмери у којој је човек био ослобођен од греха. Пред Богом су сви људи били једнаки па аналогно томе и слободни. Свест о слободи са хришћанством учиниће се универзалном, али ће зато ступњеви остварене социјалне слободе бити наравно сасвим различити и зависиће од друштвеног статуса. Људски живот у том раздобљу су регулисале норме, што моралне и правне, понајпре канонске. Такво стање ће се по истеку ове епохе сагледавати као успостављени висок ступањ укупне неслободе живљења, пад у ропство без фактичког признања постојања таквог стања. Пошто је западна црква по свом социјалном устројству била исто што и држава, а у извесном смислу била јој је и надређена, она је својим инквизиторским смерањем постала узором за све потоње тоталитарне облике државног организовања.

Ако је споменути вид демонстрације теократских неслобода налазио алиби у божјој вољи, ослобођење је требало да буде људски посао. Започели су га хуманисти заменом поштовања божје воље несметаним испољавањем слободе воље, што ће подразумевати и слободу избора. Јесу додуше обновитељи утопијског мишљења Томас Мор и Томазо Кампанела, у својим замислима будућних и бољих светова, остављали могућност за постојање ропства, али после њих нико више ропство није ни спомињао, ако се под тим не подразумевају неки од веома тешких видова отуђења. Свет је за увек, чинило се, упловио у луку

слободе, а ова вредност се високо уздигла у хијерархији вредности, постала је „исходиште и услов већине моралних вредности“ (Хајек 1998: 13).

И док се расправљало о ступњевима и формама остварења слободе, превиђало се да стање остварене слободе „клицу могуће пропасти у себи носи“. Ропство је неретко бивало непосредна и директна консеквенца изобиља слободе. Као оскудица слободе оно је смењивало необузданост коју неретко слобода собом носи. Крпељ ропства се вазда припијао уз слободу да би се хранио њеним соковима. Историја друштвених односа упућује на то да људским смарањима циљ није некакво поседовање слободе по себи, остварење илузије слободе (мада ни то није бивало сасвим искључено) већ њено задобијање одстрањивањем њој супротног стања. Из ропства, које је принуда, тешко се могло другачије изаћи већ само принудом, с том разликом што је сврха ове друге принуде супротно усмерена.

„Између страсти за једнакошћу и наде за слободом“

Слобода ће бити прва реч на уснама француских револуционара из 1789. године, испред братства и једнакости, пре него што ће постати кључном речи којом ће творци либерализма формулисати своју идеологију. Хегел ће са својим пријатељима садити дрво слободе у Паризу у знак оданости стремљењима Француске револуције, тој, како је веровао, зори ослобођења човечанства. Када социјалисти буду градили своју идеологију на идеји једнакости, слободу као вредност неће наравно елиминисати већ ће је ставити у други план. Вредност слободе они ће понајпре сагледавати у сфери рада. Посебно ће се старати како да се мучни и експлоататорски рад истисне из људских живота, што је већ представљао завидан вид ослобођења али и знатну елиминацију могућности робовања. Разумљиво је да се на друге, суптилније и теже уочљиве форме поробљавања, пажња не само социјалиста није ни усмеравала.

За класичне либералне мислиоце слобода је била виша вредност од правде и ауторитета. Човек има по њима права да чини све што закони не забрањују, чиме ће морална сфера људског живота бити стављена у искушења пред којима је већ вероватно бивала у предцивизацијском периоду. Џон Стјуарт Мил ће, пишући *Оглед о слободи*, боље утемељити своју одбрану ове вредности него што су то чинили Џон Милтон у *Ареопагитици*, Спиноза у *Теолошко-политичком трактату* и Џон Лок у *Писмима о толеранцији*.

Границе слободе Мил (1990) ће одредити неограничено, прошириће их до оног момента док испољавање сопствене слободе не започне да угрожава слободу другог. Он ће трагати за начинима заштите слободе појединца и од државе и од друштва, све с циљем да се створе услови за напредак ка остварењу човека у складу са својом природом. Ни Милу ни другим либералима није тада могло пасти на памет да превелика заштита слободе и индивидуума од колективних норми може у крајњем исходу водити ка поништењу слободе.

Додуше, постоје по Милу неки парадокси слободе, извесне сасвим разложне неопходности њеног ограничавања. Слобода говора се мора ограничи-

ти када изношење неког мишљења изазива штетно чињење, попут изговарања запаљивих тирада гладној маси о томе да је својина крађа пред кућом богатог трговца житом. Није ограничавање слободе забрана преласка моста који може сваког тренутка да се сруши или пак забрана добровољне продаје појединца у ропство, упркос његовој свесној намери, баш зато што у природи слободе није да се слобода отуђује.

Либерализам ће своја теоријска упоришта највећма имати у англиканском свету, потом у Сједињеним Америчким Државама, али је један од првих класика ове идеологије био Француз Бенжамен Констан (Konstan 2000). Он слободу није поимао као утицање на власт при доношењу значајних одлука већ као сферу гарантоване личне независности која започиње тамо где престаје надлежност сваке власти. Констан је уочио да су током историје постојала два различита начина поимања слободе. Стари су схватили слободу као потчињавање појединца власти заједнице, што је значило да је појединац био суверен у јавним пословима, а роб у приватним односима, због чега се залагао за стварање институционалних претпоставки којима ће се осигурати индивидуалне слободе.

На Констановој дистинкцији у поимању слободе старих и модерних људи почиваће будуће разликовање тзв. позитивне и негативне слободе, које се везује за име Исаије Берлина.¹ У првом случају слобода ће бити поимана као право учешћа у колективном одлучивању, у другом, као немешање у живот појединца, одсуство спољашњих његових ограничења, као очување, поштовање његове независности. Класични либерали били су заступници негативне концепције слободе. Старом поимању слободе супротстављали су модерно које подразумева најпре право личности на стицање и располагање имовином а тек потом као право утицања на друштвене послове.

За Миловог пријатеља Алексиса де Токвила (Tokvil 1990) демократија је значила слободу учествовања у јавном животу и располагање својом личношћу. Њен други циљ је једнакост, па се овај мислилац бави проблемом под којим условима модерна једнакост појединца омогућава друштвену повезаност а не дира у слободу. Разматрајући проблем шта у друштву треба пре сачувати – једнакост, на којој почива демократија, или слободу, Токвил се показује као доследан либерал а не као демократа. Индивидуалну слободу он противставља социјалној слободи.

У друштвима нема апсолутне једнакости већ постоје неки облици ропско-господарских односа, сматра писац волуминозне *Демократије у Америци*. Демократија жели једнакост у условима слободе, социјализам једнакост у условима ропства и интернационализма. Међутим, у демократском друштву насупрот аристократског, сматра Токвил, однос господара и слуге није саобразан начелу друштвеног поретка јер противречи начелу једнакости. Демократија успоставља нови однос слуге и господара; то је слободни уговор, којим слуга прихвата

¹ О овоме постоји и другачије мишљење: „Разликовање између ‘позитивне’ и ‘негативне’ слободе популаризовао је Т. Х. Грин (Green) а до њега је оно дошло од Хегела“ (Hayek 1998: 357).

своју привремену потчињеност, привремену јер и он може постати господар. Ропство за Токвила, као и за нешто старијег Хегела, који је својом дијалектиком роба и господара из *Феноменологије духа*, могао на њега утицати, није једном и заувек друштвено-формацијски дато. Стања слободе и ропства нису коначна сем, како либерали сматрају, у колективистичким условима.

Готово у исто време док су једни теоретичари били опседнути вредностима слободе, било је и оних који су попут Едмунда Берка (Berk 2001) стајали на страну поретка (власти), бранили су традиције насупротив еруптивних трансформација, због могућности да се из обиља слободе,² олако и лакомислено не уплови у неслободу. То се по правилу дешавало током револуција које су избијале у име слободе, а неретко се завршавале на сен-жистовски начин, да нема слободе за непријатеље слободе. И наравно, у револуционарним врењима ништа није било лакше него пронаћи некога ко ће бити означен за непријатеља слободе и пресудити му по револуционарној правди.³ Али на таква стања се могло гледати као на историјске ексцесе који само привремено и краткотрајно ремете оптимистичку веру о сталном напредовању свести о слободи и освајању слободе саме.

Слобода је нешто што се попут других појмова може дефинисати, класификовати, делити према различитим принципима. Њена суштина неретко пребива у крајностима њеног опстанка тако да су у праву Бакуњин и анархисти кад сматрају да слобода може постојати само тамо где нема никакве власти и присиле, али и да је она немогућа без неке врсте присиле, на шта указује Томас Цеферсон, када вели да „ни једна влада не може постојати без цензуре: тамо где је штампа слободна нико није слободан“, што значи могући су ропство и анархија. Овако поларизована схватања карактера и друштвене улоге слободе упућују на то да се, како би рекао песник, слобода умом не може схватити већ се само срцем може премерити. На жалост, овакво осветљење слободе не може се најбоље разумети без Констанана и његове већ спомињане дистинкције поимања слободе старих и модерних људи. Стари су вредност слободе знали и осећали, док модерни људи лако упадају у замку савременог ропства, све више им прија илузија слободе у неслободи.

² „Људи воле слободу без ограничења, док у исто време признају нужност поретка“ (Вјукепан 2002). Тако су се два стара идеала, грчки идеал слободе и римски идеал поретка нашли у јединству, упркос томе што поредак означава ограничење, корекцију слободе, јединство супротности, супротност у (подношљивом) јединству.

³ Једна вероватно аутентична анегдота с почетка наше комунистичке прошлости лепо упућује на парадоксалност слободе. Током неког обиласка затвора одмах после Другог светског рата један тадашњи високи полицијски функционер препознао је познатог књижевника. Упитао га је од када је он у затвору. Добио је одговор – од ослобођења. Анегдота упућује на то да ослобођење и пад у ропство немају универзални већ релативни значај и значење.

Историјски реванш или како је ропство почело да израста на идејама о слободи

Постоји изгледа једна људска урођена илузија по којој се са протоком времена, значи током историје, искључиво остварује напредак. Ово уверење има своје упориште и у теоријској сфери где се, бар по питању друштвене слободе, токови ствари сагледавају прогресивно. По учењу о друштвеним формацијама, ропство се оцењује као давно превазиђено друштвено стање у које никако није могуће вратити се. Тиме је подстакнута склоност не само да се неки историјски очувани облици ропства превиђају већ и да се у међувремену створени веома суптилни и наравно прикривени његови облици попуно игноришу. Ову дуго времена присутну предрасуду први су озбиљно почели да доводе у питање пи-сци негативних утопија. По њиховим виђењима будућност је итекако бременита опасностима од новог ропства.

Овај рад започет је констатацијом да су слобода и ропство контрадикторни појмови, што представља само један елементаран, нормалан, логичан исказ. Међутим, у Орвеловој *1984-ој* ови појмови су идентификовани (Orvel 1984). У једној од парола којом је искићен Лондон каже се да *Слобода је ропство* и још додаје да овај исказ потпунији смисао добија када се чита натрашке. То значи да је у појмовној равни дошло до чудне трансформације; супротни појмови постали су еквивалентни, што опет значи да се у реалном свету нешто збило што није ни уобичајено, ни нормално.

Ако је историја била људски излет у слободу, ова визија њеног краја представља повратак на њен почетак, стање ствари аналогно ономе у источњачким деспотијама, где је, по Хегелу, само један био слободан и то у својој неслободи. Чини се да се тиме историјски круг затворио, с том разликом што овакав крај историје није дефинитиван и може представљати њен нови почетак, али у неким будућим миленијумима, наравно ако буде прилике да они икада пристигну.

Почев од Токвила и Лорда Ектонa либерални теоретичари су социјализам означавали за идеологију која представља пут у ропство,⁴ због чега је према њему негована дубока одбојност. Либерали су наравно сматрали да одустајање од једнакости зарад слободе, онога на чему почива њихова идеологија, води остварењу слободе и да другачији, чак супротни исход никако није могућ. Међутим, у савременом свету у коме је либерална идеологија постала доминирајућа показује се, насупрот Хајеку и Поперу, да ропство може бити последица и неодмереног фаворизовања слободе. Тако су рођени неолиберализам и глобализам. Први на веома суптилне начине трага, поред осталог, за модусима како да људи заволе своје робовање, а други разграђује националне идентитете и суверенитете у настојању да створи глобалну власт која може значити успостављање јединственог планетарног (не само тржишног) ропства.

Из индивидуализма, једне од битних одлика либерализма, развио се, уз

⁴ Својевремено је Ф. А. Хајек написао, како то сам у Предговору каже, политичку књигу *Пут у ропство*, у којој је планско, социјалистичко привређивање означавао као тај пут (Најек 1997).

сву позитивну вредност афирмације индивидуалног, и индивидуалистички деформитет који прати умишљај о сопственој изузетности али и својеврсни презир, игнорисање вредности свих других. Изузетност је у почетку био ласкави епитет који се приписивао само ретким појединцима. Потом се атрибут изузетности проширио на колективитете највишег обима којима припада овај појединац, без обзира на то што сваки индивидуализам представља жестоку реакцију на опстанак или успостављање колективизма. Тако се од индивидуализма, кроз однеговано осећање више вредности, дошло до уверења о изузетности државе којој тај појединац припада,⁵ потом о изузетности његове нације али и о њеној предодређености за глобално, универзално вођство у свету, док су сви остали индивидууми, њихове државе и народи, сматрани достојним једино да изузетнима буду робови.

Реванш ропства данас, за све оно што му је историјски чињено од бораца за слободу, одвија се тако да будућих ослободилаца, потенцијалних бораца за слободу, више не би смело да буде. Савремено поробљавање не спроводи се више окивањем у ланце већ утамничењем духовне сфере; обезличавањем, зомбирањем, чиповањем, медијским бомбардовањем зарад несвесног и добровољног прихватања ропства или бар одсуства озбиљнијих отпора ропском стању. Савремено, за разлику од класичних начина робовања разликује се по љубави према сопственом робовању. Оно је специфичан начин остварења среће, који негују модерни људи, за разлику од класичног робовања које је изазивало страх.

Врли нови свет, каквим га је у тако насловљеној књизи представио још тридесетих година прошлог века Олдус Хаксли, кастински је структуриран и ту више нема никаквих могућности промена ни поправака. Циљ људи који управљају тим, како га он саркастично одређује *дивним новим* али данас већ савременим светом, није револуција ради револуције већ остварење друштвене стабилности. Предвиђа се остварење новог тоталитаризма грађеног на научним основама који неће живети од ужасних мучења каква је запамтила историја.

У међудржавним односима суптилни облици поробљавања све мање се остварују грубом силом (мада ни она није сасвим заборављена) већ се све више прибегава веома перфидним видовима потчињавања који се називају меком моћи. Овај вид демонстрације моћи нису смислили неки значајни социјални теоретичари већ геополитички стратези. Основне ставке меке моћи, демократија и слободно тржиште, све саме веома примамљиве вредности, неретко одводе државе и народе у ропске зависности, па орвелијана постаје будућност човечанства, залог тешких судбина народа и појединачних људских бића. Неће ли се тиме затворити онај круг са којим је историја по Хегелу и започела, успостављањем деспотизма, неслободе и свеопштег ропства, и неће ли оно пређашње

⁵ Хилари Клинтон је лепо илустровала такво уверење изјавивши 2016. године у председничкој изборној кампањи да је америчка нација једина неопходна нација, она на коју се угледају људи целог света и настоје да је следе. Наравно она се није сетила да каже, нити јој је то блиско, да је ова нација постала, уз све ово, једна од најомраженијих због извесних агресивних потеза широм света.

краткотрајно раздобље слободе, живот у њој, представљати историјску епизоду у којој се водила успешна борба ума са навалом безумља.

Нада за роба да ће изгубити свој несрећни статус постоји само у Хегеловој дијалектици господара и слуге из *Феноменологије духа*, где ће слуга, захваљујући раду, изменити свој положај на штету нерадног господара. Али тиме ропство неће нестати већ ће господар и слуга само заменити улоге. У савременом свету чини се све да те и такве дијалектике никако не буде и да се ропство овековечи на веома суптилне и прикривене начине и да људским друштвом заувек овлада „кнез овога света“, који ће наравно то чинити по неправди. Свет је лош, како је писао Берђајев, не зато што је у њему материја доминантна а не дух „него зато што није слободан, што је поробљен“ (1991: 222–3).

Када су се појавила негативно-утопијска пророчанства на читаоце су деловала застрашујуће. Данас је сасвим јасно да се штошта у овом свету збива по Хакслијевим и Орвеловим „јеванђељима“ али то младе генерације нити више плаши нити нарочито узбуђује јер оне за други и другачији свет и не знају. Оне су рођене и живе у том „негативно утопијском свету“ који за њих није ни утопијски ни непожељан. То је једини свет за који знају. Он наравно више није утопијски, јер утопије престају да буду то што јесу онда када се остваре.

Нејасно ће ипак остати то, да ли се у тим за нас некада утопијама, радило о пророчанским визијама, рационалним предвиђањима у или пак о пројектовању будућности. Чини се по свој прилици да је пројекат оваквог преуређења света грађен на пророчанствима саопштаним у литерарној форми и презентираним на сасвим немистичан начин. На овакав закључак упућује велика сагласност онога што је пророковано и онога што се дешава у савременом свету.

Данас се у свету збива све оно што су негативне утопије, по природи својих позиција, сматрале да ће се десити а не би требало. Заправо, дешава се све оно што се не тако давно сматрало непожељним, opakим и опасним. А са остварењима утопија не само да оне губе утопијски карактер већ, што је још горе, губи се и свака нада. Јер од када је ничеанска идеја о превредновању свих вредности постала делотворно драматично присутна, утисак је да се тај процес никада више неће моћи да заустави, односно, да никаква реверзибилност није могућа. То онда може значити да ће слобода и ропство, на жалост, изменити места у вредносном систему и то по есхатолошком обрасцу, једном заувек.

Литература

Антонић, А. (2017) *Демонтажа културе*. Београд: Catena mundi.

Аристотел, (1960) *Политика*. Београд: Култура.

Берђајев, Н. (1991) *О човековом ропству и слободи*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.

Берлин, И. (1992) *Четири огледа о слободи*. Београд: „Филип Вишњић“.

Марковић, М. (1997) *Слобода и пракса*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Мил, Џ. С. (1900) *О слободи*. Београд: репринт изд.
- Милосављевић, Љ. (2008) *Под/стицање слободe*. Ниш: Филозофски факултет.
- Berlin, I. (1994) *Protiv struje. Eseji o istoriji ideja*. Pančevo: Zajednica književnika.
- Berk, E. (2001) *Razmišljanja o francuskoj revoluciji*. Beograd: „Filip Višnjić“.
- Bjukenan, Dž. (2002) *Granice slobode*. Beograd: Dereta.
- Kolingvud R. Dž. (1986) *Ideja istorije*. Sarajevo, Zagreb: Svjetlost, Globus.
- Konstan, B. (2000) *Principi politike i drugi spisi*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Orvel, Dž. (1984) *1984*. Beograd: BIGZ.
- Servije, Žan, (2005) *Istorija utopije*. Beograd: Clio.
- Tokvil, A. (1990) *O demokratiji u Americi*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Hayek, F.A. (1997) *Put u ropstvo*. Novi Sad: Global book.
- Hajek F. A. (1998) *Poredak slobode*. Novi Sad: Global book.
- From, E. (1964) *Bekstvo od slobode*. Beograd: Nolit.

Ljubinko Milosavljević

SLAVERY AND FREEDOM

Abstract: The author starts from the belief that the history of social theories is an encouragement to freedom, and a social life shaped by it represents the history of the acquisition of freedom, or, in the Hegelian sense, the realization of the consciousness of freedom.

In the negative utopia of George Orwell freedom and its opposite are identified in a slogan – Freedom is Slavery. This identification is interpreted as a negative-utopian attitude, a warning for the future, an expression of fear from it, as an undesirable possibility. However, this future has already become the time in which we live. This work deals with the value of freedom as it has been understood from antiquity to the modern age, but also with the malignant possibility that in the contemporary and future world freedom will be replaced with its negation.

Key Words: Social Theories, Freedom, Slavery, George Orwell, Contemporary World.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Часопис објављује радове на српском и на енглеском језику. Сви радови пролазе процедуру рецензије. Поред тога, часопис објављује стручне радове, приказе и осврте.

Радови треба да буду величине до једног ауторског табака (16 страна) и треба да садрже резиме и кључне речи на српском и једном од светских језика. Аутори треба да наведу назив установе, место и своју e-mail адресу. Текст рада треба доставити електронском поштом: формат .doc или docx, фонт Times New Roman, ћирилична тастатура (за радове на српском језику), величина фонта 12, проред 1.5.

Литература се наводи унутар текста (пример Мандра 2001: 59), а у фус-ноте уписивати само коментаре и објашњења. Литература се наводи на крају текста по азбучном реду. Примери:

- књига: Андерсон, Б. (1998) *Нација: замишљена заједница*. Београд: Плато.
- текст у књизи: Џуверовић, Б. (1991) „Друштвене неједнакости у образовању“ у *Србија крајем осамдесетих*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- чланак у часопису: Божовић, Р. Р. (2003) „Секте, култови и толеранција према њима“, *Теме XVIII* (1): 119–131.

E-mail: godisnjak@filfak.ni.ac.rs

Адреса: Годишњак за социологију
Тирила и Методија 2
18 000 Ниш

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

The Journal publishes papers in Serbian and English, as well as in Croatian and Bosnian. All the submitted papers are subject to reviewer check. Apart from papers, the Journal publishes critical reviews and commentaries as well.

The submitted papers should not exceed 16 pages in length and should also contain an abstract and key words in English, French, German or Russian. The authors should also supply their affiliation and e-mail address. All contributions should be sent electronically, through email (format: .doc or .docx; font: Times New Roman, 12pt; line spacing: 1.5).

All references cited in the body of the text should be given in brackets, eg. (Mandra 2001: 59), not in footnotes; footnotes can be used for additional comments and explanations. The references used should be provided at the end of the paper. Sample examples:

- citing a book: Collins, R. (1994) *Four Sociological Traditions*. Oxford: Oxford University Press.
- citing a paper in a book: Foucault, M. (1986) «On the Genealogy of Ethics: An Overview of Work in Progress», in *The Foucault Reader* (P. Rabinow, ed.). New York: Pantheon.
- citing an article in a journal: Devine, F. (1998) «Class Analysis and the Stability of Class Relations». *Sociology* 32: 23–42.

E-mail: godisnjak@filfak.ni.ac.rs

Address: Sociological Annual
Faculty of Philosophy
Cirila i Metodija 2
18 000 Nis
Serbia

ГОДИШЊАК ЗА СОЦИОЛОГИЈУ
XIV/20 (2018)

Издавач
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача
Проф. др Наталија Јовановић, декан

Корице
Дарко Јовановић

Прелом
Милан Д. Ранђеловић

Формат
17 x 24 cm

Штампа
Графичко предузеће SCERO PRINT
Ниш 2018.

Електронско издање
http://www.filfak.ni.ac.rs/d_izd.htm

ISSN 1451-9739

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316

ГОДИШЊАК за социологију / Филозофски
факултет у Нишу ; Драгана Захаријевски. -
Год. 14, бр. 20 (2018) - Ниш : Филозофски
факултет, 2018 (Ниш : SCERO print). - 24 cm

Доступно и на:

http://www.filfak.ni.ac.rs/d_izd.htm. -

Годишње.

ISSN 1451-9739 = Годишњак за социологију -
Филозофски факултет у Нишу
COBISS.SR-ID 121295372